

KULTURELLA PERSPEKTIV

Nr 1-2 • 2019

- Birgitta Meurling om kläder, genus och kulturanalys
- Malin Thor Tureby om makten över kunskapsproduktionen
- Sanna Bergman och Bo Nilsson om social innovation – legitimering av ett begrepp i tiden
- Kristina Sehlin MacNeil och Niila Inga om extraktivt våld och urfolks koppling till mark
- Eddy Nehls om vägar till kunskap om kultur
- Anmälningar:
 - Om trygghet av immateriellt kulturarv
 - Forskningsetiska diskussioner om djurförsök
 - Vad är det vi människor gör egentligen, dagarna i ända?

KÖP
BÖCKERNA PÅ
CARLSSONBOKFÖRLAG.SE

CARLSSON BOKFÖRLAG

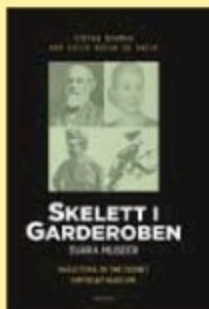
BLÅ TÅGET
Morgan Palmqvist

I denna innehållsrika bok tecknar Morgan Palmqvist Blå Tågets men också en stor del av den progressiva musikrörelsens historia genom ett musiksocio-logiskt perspektiv.

**DEN ENSAMME
RESENÄREN**
Torbjörn Kjölstad

Här tecknas den personliga bakgrunden till Bertil Malmbergs författarskap. Torbjörn Kjölstad belyser hur författarens liv gestaltar sig och återspeglas i hans verk.

**SKELETT I
GARDEROBEN**
Stefan Bohman

Vad väljer man att lyfta fram i ett personmuseum? Vem har makten? Museer är inte bara minnesinstitutioner, de är såklart också glömskeinstitutioner.

SÅNT VI BARA GÖR
Jenny Nilsson,
Susanne Nyfönd Skog,
Fredrik Skott, red.

I denna bok skriver forskare inom humaniora om alla småsaker vi gör i vardagen men som vi inte tänker på – sånt vi bara gör.

TANKAR OM LYCKA
Kjell O. Lejon, red.

Vad är lycka? Hur vi än beskriver den, så verkar det som att vi i alla tider och i alla sammanhang funnit den eftersträvarsvärd. Längtan efter att vara lycklig – eller att få erfara lycka – präglar även fortsatt många mänskliga uttryck. Här möter vi elva intresseväckande infallsvinklar utifrån fyra olika disciplinära perspektiv: filosofiska, konstvetenskapliga, religionsvetenskapliga och socialantropologiska.

CARLSSON BOKFÖRLAG, Stora Nygatan 31, Box 2112, 103 13 Stockholm
08-545 254 80, info@carlssonbokforlag.se, www.carlssonbokforlag.se

Utges av Föreningen Kulturella Perspektiv vid Institutionen för kultur- och medievetskap/ Etnologi, Umeå universitet, med stöd av Kungl. Skytteanska Samfundet, Umeå, och Carlsson Bokförlag, Stockholm, samt Institutionen för kulturvetenskaper/Etnologi, Lunds universitet; Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap, Stockholms universitet; Institutionen för historia och Samtidsstudier/ Etnologi, Södertörns högskola; Institutionen för kulturanthropologi och etnologi, Uppsala universitet; Avd. för Nordisk etnologi & Nordisk folkloristik, Åbo Akademi.

Kulturella Perspektiv – Svensk etnologisk tidskrift tillämpar ett referece-system med extern kvalitetsgranskning.

Kulturella Perspektiv – Svensk etnologisk tidskrift is a refereed quarterly scientific journal. Submitted manuscripts will undergo blind peer review.

CHEFREDAKTÖR
Roger Jacobsson

REDAKTIONSKOMMITTÉ
Alf Arvidsson, Kurt Genrup, Roger Jacobsson, Evelina Liliequist, Marianne Liliequist, Anna Sofia Lundgren, Britta Lundgren, Kultur- och medievetskap/ Etnologi, Umeå universitet

RÄDGIVANDE REDAKTIONSKOMMITTÉ
Göteborg: Helene Brembeck
Lund: Lizette Gradén, Kristofer Hansson, Orvar Löfgren, Inger Lövkrona
Stockholm: Lena Gerholm, Sarah Holst Kjær, Magnus Öhlander
Södertörn: Mats Lindqvist, Maria Zackariasson
Uppsala: Gösta Arvastson, Ella Johansson, Oscar Pripp
Åbo: Lena Marander-Eklund, Fredrik Nilsson

INTERNATIONELL REDAKTIONSKOMMITTÉ
Anne Eriksen, Oslo; Torunn Selberg, Bergen; Ulrika Wolf-Knuts, Åbo; Richard Wilk, Bloomington, USA; Anna-Maria Åström, Åbo

ANSVARIG UTGIVARE Roger Jacobsson

REDAKTIONENS ADRESS OCH KONTAKTUPPGIFTER
Etnologi/Institutionen för kultur- och medievetskap, Umeå universitet, SE-901 87 Umeå

Roger Jacobsson, tel. 070-639 80 55
roger.t.jacobsson@umu.se
Lizzie Ragnarsson, redaktionell assistent (prenumerationsansvarig), tel. 072-226 27 38
lizzie.ragnarsson@telia.com

PRENUMERATION
275 kronor för fyra nummer 2019, institutioner och bibliotek 325 kronor, lösnummer 70 kronor
PLUSGIRO 65 33 59 – 0

OMSLAG OCH GRAFISK FORM Roger Jacobsson

SÄTTNING OCH OMBRYTNING Marianne Laimer
TYPSETT Adobe Caslon

COPYRIGHT
Kulturella Perspektiv och respektive författare

TRYCK Original i Umeå AB, 2019

ISSN 1102-7908

KULTURELLA PERSPEKTIV

Svensk etnologisk tidskrift

Nr 1–2 2019 • Årgång 28

ROGER JACOBSSON

Redaktören har ordet 2

BIRGITTA MEURLING

Krinolin, korsett, kaftan –

om kläder, genus och kulturanalys

En promotionsföreläsning och dess rituella sammanhang. 4

MALIN THOR TUREBY

Makten över kunskapsproduktionen.

Den institutionaliserade etikprövningen och humanistisk och kulturvetenskaplig forskning 17

SANNA BERGMAN OCH BO NILSSON

Social innovation och Kirunabo:

legitimering av ett begrepp i tiden 30

KRISTINA SEHLIN MACNEIL OCH NIILA INGA

Extraktivt våld och urfolks koppling till mark 42

ANTECKNAT 52

Vägar till kunskap om kultur

Av EDDY NEHLS

ANMÄLNINGAR OCH NOTISER

Om trygghet av immateriellt kulturarv

Natsuko Akagawa och Laurajane Smith (eds),
Safeguarding Intangible Heritage: Practices and
Politics, Routledge 2019,
anmäld av ALF ARVIDSSON 57

Forskningsetiska diskussioner om djurförsök

Lesley A. Sharp,
The Morality of Human-Animal Encounters in
Experimental Lab Sciences, 2019,
anmäld av SUSANNE LUNDIN 60

Vad är det vi människor gör egentligen, dagarna i ånda

Jenny Nilsson, Susanne Nylund Skog & Fredrik Skott (red.),
Sånt vi bara gör, Carlsson Bokförlag 2019,
anmäld av ROGER JACOBSSON 63

Omslagsbilden:

"Drömmen om ännu en grön sommar." Foto: Robert Sandén, 2019.

Redaktören har ordet

Bästa läsare!

Välkommen till *Kulturella Perspektiv*.

Detta nummer bjuder på texter där författarna uppslagsrikt utifrån skilda perspektiv diskuterar och reflekterar kring aktuella frågeställningar inom det kulturvetenskapliga fältet.

Birgitta Meurling, professor i etnologi vid Uppsala universitet, skriver utifrån egna erfarenheter om rituella sammanhang inom den akademiska världen och uppehåller sig vid själva promotionsceremonin – den akademiska övergångsriten framför andra. Hon tar i artikeln ”Krinolin, korsett, kaftan – om kläder, genus och kulturanalys: En promotionsföreläsning och dess rituella sammanhang”, avstamp i den promotionsföreläsning hon själv höll i Uppsala våren 2018.

Malin Thor Tureby, är biträdande professor i historia vid inst. för studier av samhällsutveckling och kultur vid Linköpings universitet. Hon diskuterar i sin artikel, ”Makten över kunskapsproduktionen: Den institutionaliserade etikprövningen och humanistisk och kulturvetenskaplig forskning”, kring forskningsetniska frågor, och ställer frågan om det inte är ”dags att även vi i Sverige kräver att få en etikprövningsprocess som erkänner forskningsetikens pluralistiska karaktär

och epistemologiska utgångspunkter och som tar till vara på den expertis och erfarenhet som redan finns inom våra fält, samt faktiskt bidrar till att skapa god och etisk humanistisk och kulturvetenskaplig forskning?”.

I artikeln ”Social innovation och Kirunabo: legitimering av ett begrepp i tiden”, diskuterar fil.mag. *Sanna Bergman* och professor *Bo Nilsson*, båda etnologer vid institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet, om fenomenet social innovation. Syftet med deras projekt är att undersöka hur kontaktytor skapas mellan medborgare och makthavare för att bidra till en inkluderande och socialt hållbar stad.

Kristina Sehlin MacNeil, filosofie doktor i etnologi och forskare vid Vaartoe – Centrum för samisk forskning vid Umeå universitet, och *Niila Inga*, renskötare i Laevas sameby och tidigare förbundsordförande i Svenska Samernas riksförbund, diskuterar i artikeln ”Extraktivt våld och urfolks koppling till mark”, om en form av direkt våld riktat mot naturen och/ eller människor och djur som orsakas av utvinningsaktiviteter, och som framför allt påverkar människor med nära koppling till marken.

Etnologen och docenten *Eddy Nehls*, verksam som forskare och universitetslektor vid Högskolan Väst, Trollhättan, reflekterar över frågor om kunskap om kultur som förändringsprocess under vinjetten *Antecknat* i artikeln "Vägar till kunskap om kultur", med utgångspunkt i den kommande boken *Omvägar till kunskap om kultur: Försök till formulering av en mellanrummens filosofi*.

Numret avslutas med ett antal bokanmälningar, författade av bl.a. professor *Alf Arvidsson*, Umeå och professor *Susanne Lundin*, Lund.

*

Vi har den stora glädjen meddela om att viljan för att stödja den framtida utgivningen av *Kulturella Perspektiv* fortsätter att uttryckas från flera håll. *Kulturella Perspektiv* har nu även erhållit produktionsstöd från Åbo Akademi, Finland. Det är ämnena Nordisk Etnologi och Nordisk Folkloristik vid fakulteten för humaniora, psykologi och teologi som sällar sig till de stödjande forskningsinstitutionerna.

Professor *Fredrik Nilsson* (nordisk etno-

logi) och professor *Lena Marander-Eklund* (nordisk folkloristik) kommer att från och med 2019 ingå i *Kulturella Perspektivs* rådgivande redaktionskommitté. Åbo Akademi kommer således att synas i KP framöver. Temablock kring begreppen "skam" och "smart" förbereds bl.a.

Ni är båda mycket varmt välkomna till *Kulturella Perspektiv*!

Roger Jacobsson, docent,
chefredaktör

Krinolin, korsett, kaftan – om kläder, genus och kulturanalys

En promotionsföreläsning och dess rituella sammanhang

BIRGITTA MEURLING är professor i etnologi vid Institutionen för kulturanthropologi och etnologi, Uppsala universitet och docent i folkloristik vid Åbo Akademi. Hon har bland annat forskat om prästerlig kultur, genusperspektiv i museivärlden och folklöre inom upplevelseindustrin. För närvarande arbetar hon genushistoriskt med brev- och dagboksmaterial samt föreningsarkiv.

klockan 07.00 dånar kanonsalut från Slottsbacken, klockan 08.00 ringer domkyrkans stora klocka. Det är fredagen den 1 juni 2018 och promotionsdag vid Uppsala universitet. Sedan jag själv promoverades våren 1997 har jag i egenskap av akademisk lärare deltagit i otaliga promotioner, men den här gången är speciell eftersom jag utsetts till Historisk-filosofiska fakultetens promotor – eller egentligen promotrix, som det heter i femininum. Därtill är jag ombedd att hålla den promotionsföreläsning som en av de nio promotorerna håller och som maximalt får ta femton minuter. Jag har valt att kalla min föreläsning "Krinolin, korsett, kaftan – om kläder, genus och kulturanalys".

I denna personligt hållna text skall jag uppehålla mig något vid kransbindningsfesten, själva promotionsceremonin – den akademiska övergångsriten framför andra – samt återge min promotionsföreläsning. Vårpromotionen 2018 blir det konkreta exempel jag utgår ifrån, men ceremonins huvuddrag gäller promotionerna överlag såsom de för närvarande är utformade vid Uppsala universitet. Slutligen gör jag några korta reflektioner utifrån etnologisk och annan ritualforskning. De specialtermer, varav somliga på latin, som dyker upp i texten förklaras i "Litet promotionslexikon" i omedelbar anslutning till referenslistan. Där nämns också en del annan nyttig information.¹

PROMOTIONEN - BAKGRUND OCH UPPTAKT

Vid Uppsala universitet har promotioner förekommit åtminstone sedan år 1600, möjligen redan ännu tidigare,

*Gunilla Bergsten i samband med doktorspromotionen i Uppsala 1963.
Klänningen hade hon själv ritat mönstret till och låtit sy upp. Foto: Staffan Bergsten.*

vet historikern Torgny Nevéus att berätta (1986:9; 2014:13).² Ursprungligen hölls en promotion per år, men år 2000 infördes en vinterpromotion i slutet av januari i tillägg till vårpromotionen i månadsskiftet maj-juni. Ett skäl till denna nyordning var att i en tid när allt fler nydisputerade vill promoveras hålla ceremonin inom en

rimlig tidsram, det vill säga cirka tre timmar.

Doktorspromotionen är en omfattande ceremoni med många aktörer såväl på som bakom scenen. Detta kräver god planering och repetition i flera etapper. Så skall exempelvis promotorn i god tid bestämma sig för promotionsspråk, vilket är svenska

eller latin. De flesta promotorer från Historisk-filosofiska fakulteten brukar välja att tala latin, även om det numera inte är självklart att vederbörande studerat klassiska språk.

Professorn i latin, Gerd Haverling, lånar dock ett lyssnande öra till de promotorer som valt latin som promotionsspråk. Uttal och knepiga betoningar övas i förväg tillsammans med henne – en minnesuppfreskande övning för den som i likhet med mig är gammal latinare.

Själva generalrepetitionen sker i samband med kransbindningsfesten dagen före promotionen. Universitetets ceremonimästare, akademiintendenten Per Ström, går då i universitetsaulan tillsammans med promotorer och jubeldoktorer (alternativt hedersdoktorer) och andra centrala aktörer igenom ritualen under eftermiddagen. Sedan bjuds någon typ av förtäring (våren 2018 *afternoon tea* på Café Alma i universitetshuset).

Därefter följer en genomgång med promotorer och promovendi. Kvällen avrundas med sherry och tilltugg i universitetsbyggnadens fakultetsrum en trappa upp i universitetshuset, då också den måttbeställda lagerkransen, för dem som tillhör "kransfakulteterna", provas.³

Vid kransbindningsfesten finns ingen påbjuden klädkod, även om många har klätt upp sig en smula. Vid promotionen, däremot, är högtidsdräkt anbefalld, vilket innebär frack, lång klänning, uniform, prästdräkt eller folkdräkt. Svart är den ursprungliga högtidsfärgen, men numera ser man många färgglada långklänningar, en del med djärva snitt och urringningar. Även om färgvalet numera är fritt, uppskattas fortfarande svart eller mörk klädsel av ceremonimästaren och kvinnliga promotorer håller sig vanligen till en dovre färgskala (svart, blått eller grått).

PROMOTIONENS INLEDNING

I god tid före klockan 12.15 har studentkårens representanter, de akademiska lärarna och honoratiores ställt upp sig på led i universitetshusets övre galleri. I en akademisk procession tas i uppställningen hänsyn till vilka som särskilt skall hedras och till vederbörandes plats i det akademiska samhället.

"Processionen kan sägas vara en rangfulla på ben", som Nevéus (1986:135) så träffande uttrycker det, även om man numera inte är så noga med rangordningen mellan lärarna inom en fakultet som tidigare. Processionens huvuduppställning ser sedan början av 1980-talet ut på följande sätt:

Den första delen omfattar studenternas representanter, företrädare av deras övermarskalk, direkt åtföljda av promotionsövermarskalken, som inleder raden av promotores och promovendi av alla kategorier. Den andra delen omfattar processionens värdar med rektor i spetsen. De föregås av pedellen och kursörerna. Sedan följer honoratiores, dvs. utbildningsministern, landshövdingen m.fl. samt övriga gäster, de akademiska lärarna i fakultetsordning, äldre doktorer och universitetets tjänstemän. Processionen avslutas av ceremonimästaren (Nevéus 1986:135).

När alla intagit sina platser stiger rektor Eva Åkesson upp i den linneanska katedern – vid promotioner parnassen kallad – och håller ett kort tal inför de cirka 1600 personer som församlats. Därefter är det dags för promotionsföreläsningen.⁴

PROMOTIONSFÖRELÄSNINGEN

Iförd min mosters promotionsklänning i svart spets⁵ stiger jag upp på parnassen, lägger lagerkransen bredvid mig och vän-

der mig mot honoratiores och publiken med följande ord:

*

Rector Magnifica,⁶ Fru Ärkebiskop, Herr Landshövding, ärade åhörare!

Det sägs att kläderna gör mannen. Näja, det är en sanning med viss modifikation. Men låt oss se oss omkring! En massa festklädda människor, många i högtidsdräkt. Själv har jag, dagen till ära, ifört mig min mosters promotionsklänning, som är årsbarn med mig. Den håller midjan på plats och ger mig en något stramare hållning än till vardags. Den bidrar alltså till att skapa mitt kroppsspråk idag och ger signaler om vilket sammanhang jag befinner mig i.

Vår klädsel och vårt sätt att bära upp kläderna är avslöjande. Det är ett av många sätt att avläsa samhällen, grupper och kulturer – något som vi etnologer gärna ägnar oss åt. I det förindustriella samhället signalerade t.ex. huvudbonaden en kvinnas civilstånd, krinolinens talade om vilken samhällsgrupp hon tillhörde. Bondens träsko hörde knappast hemma på herremannens fot och överflödsförordningar föreskrev att människor inte skulle klä sig över sitt stånd. Så skulle exempelvis prästerna efter reformationen vara modesta i sin klädsel och borgarhustrur skulle inte förhäva sig genom yttre prälighet. Kort sagt, skomakaren skulle förbli vid sin läst. Även den regionala hemvisten satte sina avtryck i klädedräkten. Genom sin klädsel kunde människor alltså lätt kategoriseras, den världsliga och gudomliga ordningen upprätthållas i fråga om sociala kategorier, ålder och kön.

Kanske tänker vi att sådana markörer inte är lika tydliga i vår egen samtid. Men där tar vi fel! De flesta av oss ägnar klädvalet åtminstone en flyktig tanke på morgonen. Det finns kläder vi tycker om för att vi tycker att de är snygga, bekväma eller

korrekta. Det finns också kläder vi aldrig skulle drömma om att sätta på oss. Och vad beror det på? Dels handlar det om personligt tycke och smak, om uppfostran och bakgrund – vad kultursociologen Pierre Bourdieu skulle kalla för habitus – dels handlar det om att signalera vem man vill vara, att uttrycka en identitet, grupptillhörighet, musiksmak eller kanske politiska preferenser.

För vissa yrkesgrupper är det dessutom föreskrivet att man måste bära en viss typ av klädesplagg eller rent av uniform. Den vita läkarrocken, prästens svarta kaftan eller parkarbetarens praktiska skyddsoverall talar om vem bäraren är i ett professionellt sammanhang. Vid universitetet bär vi emellanåt iögonfallande huvudbonader såsom doktorshatt och studentmössa, vilket vi kommer att se talrika exempel på här idag. I promotionskatalogen som ni har framför er skriver Carl Frängsmyr om när den vita studentmössan introducerades vid det första skandinavismötet i Uppsala 1843, en viktig markör för män som tillhörde en viss samhällsgrupp. Även i politiska sammanhang har just huvudbonaden fungerat som identitetsmarkör. Under frihetstiden stred hattar och mössor om den politiska makten i Sverige.

Om vi nu raskt hoppar några hundra år framåt i tiden kan vi konstatera att popgrupper som Beatles på 1960-talet började lansera ett nytt herrmode i form av längre hår, åtsittande byxor och så småningom en mer kulört färgskala. Något drygt decennium senare satte punkarna säkerhetsnålar i kinden, kammade tuppkam och klädde sig gärna i svart. Kläder – och färger – signalerar vissa ställningstaganden. Man kan bryta mot ett officiellt – eller inofficiellt – regelverk genom att bära – eller vägra bära – en viss typ av kläder. På 1970-talet slängde feministerna enligt uppgift bh:n – och eldade upp den – i protest mot en patriarkalisk värld, som stängde in kvinnor i tränga roller såväl fysiskt som mentalt och

socialt. Under samma årtionde började också ett unisexmode lanseras. Både kvinnor och män kunde uppträda i kroppsnära byxdressar och pyjamasliknande plagg i mjuka tyger. Det var nu inte alla som föll för den trenden, men människor som ville vara moderna, jämställda och kanske lite radikala provade på det.

Men låt oss nu för allt i världen inte glömma skorna! För *Skor är huvudsaken* (2013), som en bok utgiven här vid Uppsala universitet heter. Olika slags fotbeklädnader säger nämligen också något om vilka vi är och i vilket sammanhang vi befinner oss. I det gamla Kina lät välbärgade familjer binda de kvinnliga familjemedlemmarnas fötter, som ett tecken på att de inte behövde förflytta sig till fots eller utföra tyngre sysslor. Resultatet av denna behandling blev starkt förkrympta s.k. liljefötter, vilket ansågs mycket attraktivt. Idag betraktar vi detta som tortyr och kvinno- misshandel. Dagens skomode lämnar, däremot, stort utrymme för bekväma och sportiga skor, både för män och kvinnor. Men en dag som denna är fotbeklädnaderna mer tydligt genuskodade, eftersom många av damerna sannolikt bär högklackade skor, vilket är elegant men kanske inte så bekvämt, medan herrarnas välputsade skor förmodligen är lågklackade. Här kan emellertid en historisk tillbakablick vara nyttig: herrskor med högre klack har förekommit, exempelvis under 1600- och 1700-talen i de högre stånden. Och vem minns inte ABBA:s platåskor, som ju även pryddes de manliga fötterna vid framförandet av Waterloo.

Men det är inte bara så att vi klär oss. Ibland *förklar* vi oss också. Att klä ut sig kan man göra på lek, vid maskerad eller på teatertiljan, men också för att 'på riktigt' uppfattas som någon annan. Maskerings- traditionens historia är nästan lika lång som mänsklighetens, vilket bland annat grottmålningar och hållristningar vittnar om. Under senare år har många olika slags

live events – eller *lajv* på ren svenska – blivit populära. Under Medeltidsveckan i Visby gestaltar eller leker många medeltid, andra återupplivar Jane Austens romanvärld och persongalleri på platser som Skoklosters slott eller Medevi brunn. Äter andra upprättar egna helt fiktiva världar som de träder in i. Det skapas härigenom *performancer*, eller framträdanden, där klädseln ofta fungerar som inträdesbiljett och indikator på att deltagaren är seriös. Men inget är nytt under solen! En och annan minns kanske att drottning Marie Antoinette iscensatte lantliv i den uppbyggda byn vid Petit Trianon.

Vi kan med fog hävda att människor skapar kläder, men det är också så att kläder skapar människor. Genom sin utformning, sitt snitt, sin design formar de våra kroppar och vårt kroppsspråk. Ta exempelvis korsetten: under historiens lopp har såväl kvinnor som män burit korsett för att forma kropp och hållning enligt samtidens rådande ideal. Den som bär korsett blir rak i ryggen, hullet omfördelas och silhuetten formas enligt modets påbud. Eller varför inte nämna de supertighta jeans som av och till varit moderna och som ibland varit så trånga att närmast akrobatisk skicklighet krävts vid iklädandet av dem.

"Som man är klädd blir man hädd", brukar det heta och klädsel och kroppsspråk utgör en del av den ordlösa kommunikation som uppstår när människor möts. Vi behöver förvisso kläder för att skydda oss mot kyla, väta och värme, men kläder är aldrig "bara" kläder. De talar om vilka vi är eller vill vara, om vi vill smälta in i mängden eller sticka ut. De säger något om status, makt, ekonomi och konsumtion. De utgör ett sinnrikt symbolsystem, en samhällspegel som vid en kulturanalys kan avslöja hur hierarkier, genusordningar och trossystem är uppbyggda.

Som vi vet tappar Askungen sin sko när hon i hast får lämna slottsbalen. Hennes tid är utmätt och hon riskerar att bli avslö-

Historisk-filosofiska fakultetens promotor, Birgitta Meurling, lagerkröner etnologen Karin Eriksson-Aras vid vårpromotionen den 1 juni 2018 i universitetsaulan i Uppsala. Foto: Thomas Axelsson Meurling.

jag om hon stannar. Men prinsen hittar henne genom att den förlorade skon passar hennes och endast hennes fot. Genom att förklä sig visar Askungen egentligen sitt sanna jag och belöningen blir prinsen och ett lyckligt liv. Av detta kan vi dra slutsatsen att det försiggår ett intrikat spel mellan klädespersedlar och identitet och att det under livets gång finns möjlighet att prova många scenkostymer innan vi hittar den rätta.⁷

*

Här avslutar jag mitt anförande, kliver ned från parnassen, ställer mig framför den och bugar inför rektor, landshövding, ärkebiskop och övriga honoratiores för att

därefter inta min plats på scenen, där promotorerna sitter på första raden. Nu kan själva promotionsceremonin vidta, fakultet för fakultet.

PROMOTIONS CEREMONIN OCH VAD SOM DÄREFTER FÖLJER

Den första fakulteten som promoverar är den teologiska, följd av den juridiska. Dessa fakulteters promovendi är placerade på scenen liksom jubeldoktorerna från samtliga fakulteter. Övriga doktorer efter avlagda prov sitter på reserverade platser i universitetsaulan. Historisk-filosofiska fakulteten promoverar sina doktorer som nummer fem av de nio fakulteterna.

*Promotorn, iförd mosters klänning, efter fullgjort uppdrag utanför universitetsaulan.
I bakgrunden börjar människor myllra efter tre timmars stillasittande. Foto: Anna Eklund.*

Vid promotionsakten antrår promotorn parnassen, redogör för ceremonins ändamål och förklarar sitt uppdrag. Därefter presenterar vederbörande sig själv och kröner sig därefter med hatt eller krans (Nevéus 1986:137). Så gör även jag, höjande kransen sägande: "Ego, Birgitta Meurling, in hac regia academia ethnologiae professor, Facultatis Historico-Philosophicae legitime constituta promotrix, ipsa philosophiae doctrix..."⁸ Därefter sätter jag kransen på mitt huvud, gör en konstpaus och inväntar de två kanonskott som skjuts för varje promotor.

Efter denna inledning kallas promovendi fram en efter en, först jubeldoktorerna, sedan doktorer efter avlagda prov. Jubeldoktorerna möts av promotorn nedanför parnassen och får där sina heders-tecken, medan doctores iuvenes träder fram till promotorn i katedern för att få sin nya grad. Promotorn hälsar dem, ger dem deras tecken, hatt eller krans, leder dem över parnassen och tar sedan farväl av dem. Promovenden stiger alltså fram vid katederns ena sida, leds över den och stiger ned på den andra sidan. Mycket tydligare än så kan knappast en *rite de passage* (van Gennep 1999) gestaltas.⁹ Den symboliska innebörden är att promovenden nu gått från ett stadium till ett annat; genom att passera över parnassen ges vederbörande den formella rätten att meddela akademisk undervisning. De nypromoverade mottar därefter diplommet och har därmed fått två av tre insignier på sin nya värdighet. Doktorsringen, det tredje tecknet, har däremot inte längre någon plats i ritualen. De doktorer efter avlagda prov som så önskar får själva införskaffa den (Nevéus 1986:137). Efter att ha fått hatt/krans och diplom ställer sig promovenden framför parnassen, vänder sig bugande eller niggande mot rektor och hedersgäster

och återvänder därefter till sin plats. När alla promovendi fått sina tecken och därmed blivit promoti, uttalar promotorn en välgångsönskan och avslutar sin insats med "Dixi!" eller "Härmed är mitt uppdrag som promotor fullgjort!" beroende på promotionsspråk.

Själv promoverar jag denna junidag tretton doktorer efter avlagda prov och en av två jubeldoktorer. Då den ene jubeldoktorn är förhindrad att närvara, höjer jag diplommet och förkunnar "Absens!", varefter två skott avlossas. Bland doctores iuvenes återfinns arkeologer, historiker, litteraturvetare samt min forna student, etnologen och filosofie doktorn Karin Eriksson-Aras, vars blonda hjässa jag nu får lagerkröna.

Under hela promotionsakten framförs musik av Kungl. Akademiska kapellet under ledning av director musices.¹⁰ Musikerna är placerade på scenens bortre del, bakom den linneanska katedern.

Efter ceremonin sker uttåget. Därefter fotograferas de nypromoverade vid gynnsam väderlek på universitetstrappan, annars i trapphallen. Promotorerna fotograferas även de och bjuds tillsammans med rektor på förfriskningar i kanslersrummet.

Väl hunna så här långt i programmet inbjuder vissa fakulteter och institutioner till mottagningar för de nypromoverade, promotorer och andra centrala aktörer. Karin och jag vandrar från universitetshuset några kvarter bort till Engelska parken, där Institutionen för kulturanthropologi och etnologi anordnat mottagning. Släkt, vänner och kolleger väntar oss med snacks, bubbelvin och gratulationer. Klockan 18.00 följer så promotionsbankett med dans på Uppsala slott. Den dam som vill, orkar och hinner kan ömsa plagg före banketten. Själv byter jag nu med

*Mottagning efter promotionsceremonin: Birgitta och Karin på Institutionen för kulturanthropologi och etnologi i Engelska parken. Är det måhända en lagerkrans på tillväxt i fönstret?
Foto: Sten Hagberg.*

hjälp av min forna adept, Anna Eklund, moster Gunillas svarta promotionsklänning, som börjar kännas varm i försommarhettan, mot mamma Barbros 60-talsfodral i silver och turkos. Denna dag är de ärvda långklänningarnas dag.

PROMOTIONEN – AKADEMISK ÖVERGÅNGSRIT AV FORMAT

Att ritualers kraft är stor vet alla etnologer. Om detta talar och skriver vi ofta. När vi själva deltar i rituella sammanhang

förvandlas vi till såväl aktörer som betraktare. Ty säg den etnolog som kan motstå frestelsen att ta ett steg tillbaka och betrakta sig själv i den tilldelade rollen och därigenom kombinera ett inifrån-med ett utifrånperspektiv. Det var i alla fall vad jag gjorde vid vårpromotionen 2018. En gång sedforskar, alltid sedforskar.¹¹

Låt mig nu dra samman trådarna: Promotionsdagen i Uppsala går knappast någon oförmärkt förbi, åtminstone inte om man bor eller rör sig i de centrala delarna av staden (jfr Bringéus 1991). Kanonsalvor och klockklang redan tidigt på morgonen förkunnar att något särskilt är på gång just den här dagen. Med jämna mellanrum fortsätter sedan skott att avfyra utanför universitets huvudbyggnad under cirka tre timmar med start vid 12.30-tiden. Dessutom vimlar det av festklädda människor vid universitetet och framåt kvällen börjar ett lämmelliknande, högtidsklätt tåg röra sig upp mot slottet. Särskilt vid vårpromotionerna utgör alla dessa festklädda människor ett färgrikt inslag i den ljusa försommarskvällen. Den yttre inramningen – om vi använder en Goffman-inspirerad terminologi – talar således sitt tydliga språk, även för den som inte deltar.

Det finns emellertid inte endast en yttre, utan också en inre inramning, som ännu tydligare involverar aktörer och publik, nämligen universitetsaulan. Den signalerar med sina gyllene utsmyckningar högtid och allvar, pompa och ståt. Själva ceremonielet med in- och uttåg, hattar, kransar, diplom, vandring över parnassen och regelbundna kanonskott utgör nära nog prototypen för en övergångsrit, en estetiskt markerad form om man så vill. Här finns ordning och struktur, bekräftelse av en viss grupps normer

och värderingar, meningsskapande och befastande av identitet. Aktörerna uppträder på ett icke-var dagligt sätt och bär speciell klädedräkt. Det är en performance som involverar såväl deltagare som åskådare (Klein 1995, Gunnell & Ronström 2013).

Att aktörerna på scenen är djupt engagerade i sina respektive roller får man anta. Men vad får publiken ut av detta framträdande, denna show? En känsla av högtid, tristess, stolthet, engagemang, träsma i baken, ja, det finns nog varje handa upplevelser. Kanske är det en fördel att känna till något om ceremonins innebörd och bakgrund för att få ut något av den. Här kan inbjudningsskriften och det tryckta programmet vara till viss hjälp, eftersom där finns informativa texter av olika slag. Men, som sagt, ritualers kraft är stor och för delar av auditoriet förtäts sannolikt stämningen genom miljön, musiken, de festklädda människorna och närvarande dignitärer, högtidsorden på svenska och latin och ett till synes ålderdomligt ceremoniel. Det innebär att kraften av den initiationsrit som förvandlar en nybliven doktor till en fullvärdig akademisk lärare faktiskt kan förnimmas. Och så mitt i allvaret händer det att någon tappar hatten eller kransen – mera sällan skon – och då kan man passa på att dra lite diskret på smilbanden.

Dixi!

NOTER

- ¹ För lån av foton tackar jag Thomas Axelsson Meurling, Anna Eklund, Sten Hagberg och Charlotta John. Anna har även tagit författarfotot. För översättning av sammanfattningen till engelska tackar jag Timothy Chamberlain. Tack också Susanne Waldén för ett granskande öga.
- ² Rekommenderad läsning för den som vill för-

- djupa sina kunskaper om promotioner och promotionsceremonier är Torgny Nevéus bok *En akademisk festsed och dess utveckling* (1986), *Akademiska högtider och traditioner* (2014) av samme författare samt Nils-Arvid Bringéus promotionsföreläsning "Doktorspromotionens form- och symbolspråk" (1991).
- 3 Till de "högre" fakulteterna räknas de teologiska, juridiska, medicinska och farmaceutiska fakulteterna. Dessa bär hatt vid promotionen. Vid de filosofiska fakulteterna, d.v.s. historisk-filosofiska, språkvetenskapliga, samhällsvetenskapliga, utbildningsvetenskapliga och teknisk-naturvetenskapliga, bär promotor och de som promoveras lagerkrans. En filosofie doktorshatt kan dock efter promotionsdagen införskaffas av den som så önskar.
 - 4 Promotioner och promotionsföreläsningar filmas numera. Promotionsföreläsningen från den 1 juni 2018 återfinns på följande länk: <https://media.medfarm.uu.se/play/kanal/412/video/7905>
 - 5 Min moster, litteraturvetaren Gunilla Bergsten (1933–1988), promoverades vid Uppsala universitet våren 1963. Inför promotionen ritade hon själv mönstret till sin promotionsklänning, som hon sedan lät sy upp. Denna klänning har jag ärvt och använt vid ett antal promotioner, bl.a. när jag själv promoverades 1997 och senast vid vårpromotionen 2018.
 - 6 Rektor vid Uppsala universitet, Eva Åkesson, vill i detta sammanhang kallas Rector magnifica, inte Rectrix magnifica.
 - 7 För referenser se bl.a. Bourdieu 1986, Eriksson Lindvall, Rydbeck & Rügheimer (red.) 2013, Frängsmyr 2018.
 - 8 I svensk översättning: "Jag, BM, professor i etnologi vid detta universitet, vederbörligen utsedd till den Historisk-filosofiska fakultetens promotor, själv filosofie doktor..."
 - 9 Den som vill få en tydligare bild av den ceremoni jag beskriver kan ta del av Historisk-filosofiska fakultetens promotionsceremoni via denna länk: <https://media.medfarm.uu.se/play/kanal/412/video/7915>
 - 10 Nuvarande director musices, Stefan Karpe, är dirigent och professor i orkesterdirigering vid Uppsala universitet.
 - 11 Forskning om sed och tradition, rit och ritual, performance och "framing" är riklig inom ämnen som etnologi, folkloristik, antropologi, sociologi och religionshistoria. Här nöjer jag mig med att ge några enstaka referenser såsom Klein 1995, Gunnell & Ronström 2013 och Ronström 2017. Till klassiker på området hör van Gennepp (orig.1909), Goffman 2014 (orig. 1959) och Bringéus 1976 för att endast nämna några.

LITET PROMOTIONSLEXIKON

Absens betyder frånvarande. Vissa jubeldoktorer kan inte delta i promotionsakten, men promoveras i sin frånvaro.

Diplomet var från början en skriftlig stadfästelse av de rättigheter som tillkom de promoverade, utdelas till samtliga promovendi och är alltid avfattat på latin.

Akademiska kapellet ledare bär titeln *director musices*, vilket betyder musikdirektör eller kapellmästare.

De latintalande promotorerna avslutar sitt promotorsuppdrag med att säga "*Dixi*", vilket betyder "Jag har talat".

Doktor efter avlagda prov heter på latin *doctor iuvenis* (pluralis *doctores iuvenes*).

Doktorshatten är svart och veckad. Den teologiska hatten har svart rosett. Övriga fakulteter har även guldspänne som innefattar fakultetens symbol. Vid promotionen utdelas hatten till de s.k. högre fakulteterna, dvs. de teologiska, juridiska, medicinska och farmaceutiska. Hatten symboliserar frihet, men också makt.

Hedersdoktoratet (doktoratet *honoris causa*) utdelar fakulteterna till personer som de vill hedra och knyta till sin forskningsgemenskap.

Jubeldoktor (*doctor jubilaris*) kallas den som för femtio år sedan promoverades vid Uppsala universitet.

Lagerkransen utdelas av promotorerna inom de filosofiska fakulteterna. Lagern var Apollos träd och i den antika världen var lagerkransen en segerkrans. Senare blev den en utmärkelse för skaldar, men även vid de tidiga universiteten en belöning för lära mödor.

Parnassen symboliserar ett lands samlade vitterhet. Ordet kommer av Parnassos, musernas berg i det antika Grekland. Den linneanska katedern får vid promotionerna i universitetsaulan symbolisera parnassen.

Pedell är äldre ord för vaktmästare, särskilt universitetsvaktmästare. Även beteckningen kursor (av lat. *cursor*: snabbloppe) används för universitetsvaktmästare. I processionen vid Uppsala universitet bär pedellen staven, kursorerna var sin spira.

Promotion är den ceremoni genom vilken ett universitet alt. en högskola, som har fasta forskningsresurser, ger dem som är berättigade därtill de yttre tecknen på doktorsvärdigheten.

Promotor (femininum *promotrix*) är den som promoverar; vederbörande utses av sin fakultet och skall vara professor samt själv doktor.

Promovendus (femininum *promovenda*, pluralis *promovendi*) kallas den som skall promoveras.

Promotus (femininum *promota*, pluralis *promoti*) kallas den som är promoverad.

Promotionsspråket är latin eller svenska, vilket promotor väljer.

Promotionsvägrare kallas traditionellt den som inte vill delta i promotionen. Akten är dock numera frivillig.

Rector magnificus (femininum *Rectrix magnifica*) är den ceremoniella titeln för rektorer vid äldre universitet såsom Uppsala och Lunds universitet.

Ring är av guld och symboliserar trohet mot vetenskapen. De olika fakulteterna har olika symboler, som pryder den.

Saluten avfyras enligt följande: För promotor och jubeldoktor skjuts dubbelskott. Sedan doctores iuvenes inom en fakultet promoverats saluterar de med tre skott om de är fler än tre, annars med individuellt enkelskott.

KÄLLA

Doktorspromotionen fredagen den 1 juni, 2018 [Inbjudningskort], s. 127 f., Nevéus 2014, www.ne.se (2019-06-28).

REFERENSER

- Bourdieu, Pierre, 1986. *Kultursociologiska texter*. [I urval av Donald Broady & Mikael Palme.] Stockholm: Salamander.
- Bringéus, Nils-Arvid, 1981 (1976). *Årets festseder*. Stockholm: LT:s förlag.
- Bringéus, Nils-Arvid, 1991. "Doktorspromotionens form- och symbolspråk", i *Lundaforskare föreläser*. Vol. 23. Lund: Lund University Press.
- Doktorspromotionen fredagen den 1 juni 2018*. Acta Universitatis Upsaliensis. Skrifter rörande Uppsala universitet. B. Inbjudningar, 187. Uppsala: Uppsala universitet. [Inbjudningsskrift.]
- Eriksson Lindvall, Carin, Rydbeck, Kerstin & Rügheimer, Louise (red.), 2013. *Skor är huvudsaken: Sjuttion kvinnliga forskares funderingar om skor. En essäsamling*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Frängsmyr, Carl, 2018. "När skandinavismen kom till Uppsala", i *Doktorspromotionen fredagen den 1 juni 2018*. Acta Universitatis Upsaliensis. Skrifter rörande Uppsala universitet. B. Inbjudningar, 187. Uppsala: Uppsala universitet. [Inbjudningsskrift.]
- van Gennep, Arnold, 1999. *Rites de passage: Övergångsriter*. Oslo: Pax. [Originalutg. 1909.]
- Goffman, Erving, 2014. *Jaget och maskerna: En studie i vardagslivets dramatik*. Lund: Studentlitteratur. [Originalutg. 1959.]
- Gunnell, Terry & Ronström, Owe, 2013. "Folklore och Performance Studies – en introduktion", i Ronström, Owe, Drakos, Georg & Engman, Jonas (red.), *Folkloristikens aktuella utmaningar: Vänbok till Ulf Palménfelt*. Visby: Gotland University Press.
- Klein, Barbro, 1995. "Inledning", i Klein, Barbro (red.), *Gatan är vår: Ritualer på offentliga platser*. Stockholm: Carlsson.
- Nationalencyklopedin*. <https://www.ne.se> (2019-06-28)
- Nevéus, Torgny, 1986. *En akademisk festsed och dess utveckling: Om promotioner vid Uppsala universitet*. Uppsala: Uppsala universitet.

Nevéus, Torgny, 2014 (1994). *Akademiska högtider och traditioner*. https://mp.uu.se/documents/432512/299209192/Akademiska_h%C3%B6gtider_och_traditioner.pdf/95497076-f986-6a13-340e-dd98e8608ca8 (2019-06-28)

Ronström, Owe, 2017. "Ritual och ritualisering", i Gunnarsson Payne, Jenny & Öhlander, Magnus (red.), *Tillämpad kulturteori*. Lund: Studentlitteratur.

ÖVRIGA KÄLLOR

<https://media.medfarm.uu.se/play/kanal/412/video/7905> (2019-06-28)

SUMMARY

Crinoline, Corset, Cassock – on Clothes, Gender and Cultural Analysis. A Conferment Ceremony Lecture in Context

(Krinolin, korsett, kaftan – om kläder, genus och kulturanalys. En promotionsföreläsning och dess rituella sammanhang)

The main focus of this article is the doctoral conferment ceremony lecture, I gave as the promotor

of the Faculty of Arts at Uppsala university the 1st of June 2018. In this article I describe the conferment ceremony and publish my lecture, which is shortly summarized below.

They say that clothes make the man – a saying that requires qualification. However, it is obviously true that our clothing shapes us in many ways, and sends multiple signals. Clothes can e.g. show what group we belong to, our taste in music or our political preferences. The Beatles made long hair fashionable for men, punk made safety pins cheek piercings a fashion statement. Different professional groups dress in official and unofficial uniforms, for practical or ideological reasons.

Our clothes declare who we are or want to be, whether we want to fit in or stick out. They are an ingenious symbolic system, a mirror of society that can reveal the structure of hierarchies, gender orders and religious systems.

Keywords: conferment ceremony, conferment ceremony lecture, clothes, identity, symbolic system.

Birgitta Meurling, Professor of Ethnology, Department of Cultural Anthropology and Ethnology, Uppsala university, Sweden.

Makten över kunskapsproduktionen

Den institutionaliserade etikprövningen och humanistisk och kulturvetenskaplig forskning

MALIN THOR TUREBY är biträdande professor i historia vid Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur, Linköpings universitet. Hennes forskning är inriktad på kulturarv, oral history, migration och judisk historia. Thor Tureby leder för närvarande tre forskningsprojekt: *Berättelser som kulturarv (VR)*, *Judisk och kvinna (VR)* samt *DigiCONFLICT: Digital Heritage in Cultural Conflicts (JPICH & RAÄ)*.

Under de senaste decennierna har forskningsetiken reglerats enligt lag. I Sverige ska enligt en lag som varit i kraft sedan 2004 (SFS 2003:460) all forskning som avser människor etikprövas. Lagens syfte är att skydda individen och respekten för människans värdighet inom forskningen. I och med lagen kom standardiserade forskningsetiska föreskrifter, ansökningsblanketter och inrättandet av en central och sex regionala etikprövningsnämnder (EPN) med uppdraget att granska, godkänna eller avvisa forskningsprojekt. Från och med den 1 januari 2019 finns en särskild statlig myndighet, Etikprövningsmyndigheten i Sverige.

Institutionaliserad forskningsetik och debatten därom inom de humanistiska, samhälls- och kulturvetenskapliga fälten i Sverige är jämförelsevis sen vid en internationell utblick. I en internationell kontext har institutioner, lagar och riktlinjer angående forskningsetik och etikprövning varit i bruk och därmed diskuterats av humanistiska forskare under flera decennier (se t.ex. Kilty, Felices-Luna & Fabian 2014; Lederman 2016; Schrag 2010; se även Shopes 2009 för en tidig bibliografisk sammanställning av artiklar författade av etnologer, antropologer, muntliga historiker och historiker angående etikprövningsprocesser). Föreliggande artikel anknyter till dessa tidigare diskussioner och pågående debatter och framförallt dem som förts inom det tvärvetenskapliga forskningsfältet oral history, (se t.ex. French 2019; Larson 2014; Sheftel & Zembzycki 2016). Inom fältet har det vetenskapliga samtalet om etik och etikprövning således fortfarit under flera år och pågår ännu i artikelform, men även och kanske framför allt diskuteras forskningsetik fortgående vid alla större konferenser (se t.ex.

IOHA 2018; OHA 2018; OHNI 2012; FOHN 2016).

Det finns en längre tradition av att diskutera vad Mary Larson (2014) kallar den frivilliga etiken och Linda Shopes (2012) den verkliga etiken (det vill säga de etiska problem som muntliga historiker och etnografer ställs inför i praktiken (se t.ex. Blee 1993; Patai 1986; Yow 1995 för tidiga sådan diskussioner inom fältet) och en inte fullt lika lång tradition av att diskutera institutionaliserad etikprövning och vilka konsekvenser denna praktik får för humanistisk och kulturvetenskaplig forskning. I Sverige har forskningsetik främst diskuterats i litteratur som riktar sig till studenter (se t.ex. Kalman & Lövgren 2012; Pripp 2011). Forskare har även börjat att redovisa sina erfarenheter av den institutionaliserade etikprövningen i Sverige. Sociologen David Wästerfors (2019) diskuterar till exempel krocken mellan etnografins etik och formella etikgranskningar och Johanna Sköld, Karin Osvaldsson Cromdahl och Klara Andersson (2019) bloggar om etiska reflektioner i relation till brev som källor till historiska erfarenheter.

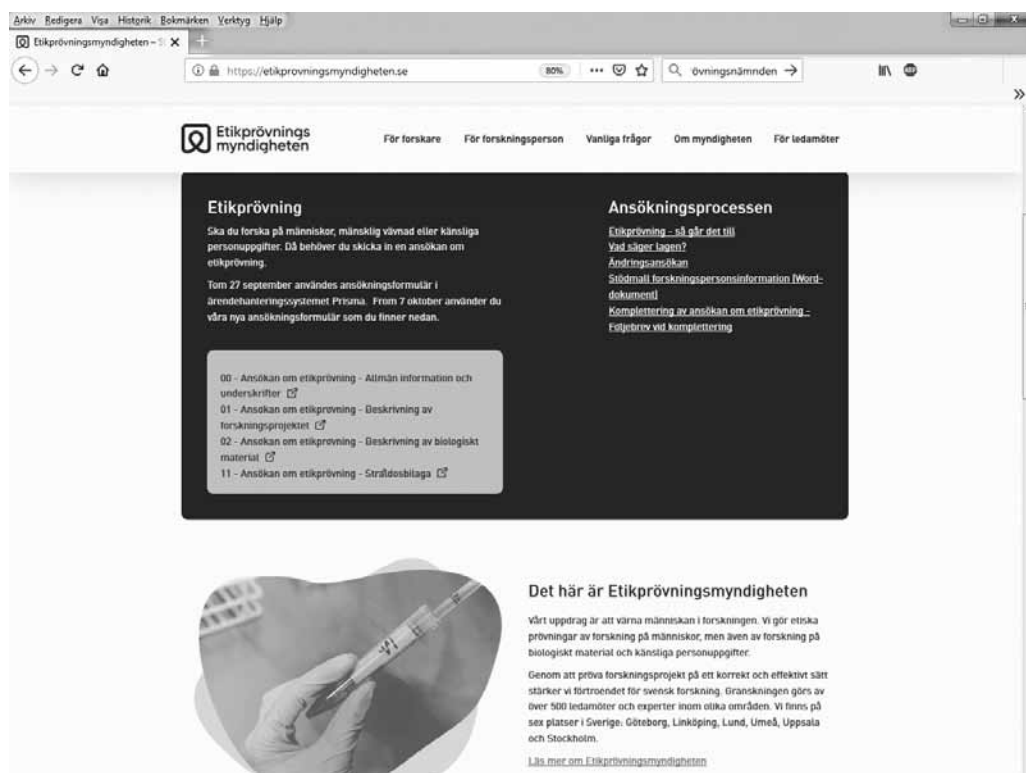
Ovannämnda forskare tar liksom jag i föreliggande artikel, utgångspunkt i den egna erfarenheten av att etikpröva humanistiska forskningsprojekt hos en EPN som främst genomsyras av en positivistisk och biomedicinsk diskurs.

Problemet med att institutioner som etikprövningsnämnder och deras forskningsetiska föreskrifter ofta tar sin utgångspunkt i den biomedicinska vetenskapens epistemologi samt att dessa nämnders ledamöter många gånger domineras av forskare som företräder en positivistisk epistemologi och ontologi har tidigare flitigt diskuterats i andra nationella kontexter än den svenska. andra nationella

kontexter än den svenska (se t.ex. Schrag 2010; van den Hoonaard & Hamilton 2016). Samma problematik finns i Sverige. Humanister, kultur- och samhällsvetare förutsätts pröva sina forskningsprojekt genom att fylla i blanketter som är utformade för att etikpröva medicinska projekt. Den biomedicinska diskursen uttrycks även genom de bilder som förr presenterades på de regionala EPN:s hemsidor och numera på Etikprövningsmyndighetens hemsida, se bilderna på s. 19 och 23 i föreliggande artikel. Men, som bland annat Lederman (2016) och Schrag (2010) hävdar får detta även konsekvenser för hur humanistisk och kulturvetenskaplig forskning kan eller inte kan genomföras. Den institutionaliserade etikprövningen hindrar många forskare att beskriva sina faktiska forskningsplaner och etiska dilemman.

Istället tvingas de att anpassa beskrivningarna av forskningsprojektens design till en biomedicinsk och positivistisk diskurs för att få dem godkända av EPN. Dessa beskrivningar har ofta mycket lite att göra med projektens faktiska metodologiska eller etiska överväganden. Genom att EPN agerar som grindvakter för vad som är att betrakta som vetenskapliga metoder sker även en avlegitimering av kvalitativ och icke-positivistisk humanistisk och kulturvetenskaplig forskning och kunskapsproduktion, hävdar Maritza Felices-Luna (2014:208–211).

Det kan ifrågasättas varför vi som humanistiska och kulturvetenskapliga forskare inte har en etikprövningsprocess och ett formulär som är anpassade efter våra epistemologiska utgångspunkter och metoder. Det är förvisso enkelt att hoppa över frågor om djurförsök och försäkringsskydd, men det är betydligt svårare att söka översätta den standardiserade

Skärmdump från Etikprövningsmyndighetens hemsida 2019–10–10.

blankettens skrivningar och förförståelser om t.ex. positivistiska metoder och biomedicinska begrepp. Därför är det inte ovanligt att humanistiska forskare får göra åtskilliga kompletteringar inom ramen för den institutionaliserade etikprövningsprocessen. I synnerhet om de har skrivit en ansökan som uppriktigt redogör för de kvalitativa och etnografiska metoder som de avser att arbeta med (jfr Wästerfors 2019).

Andra fyller i blanketten till etikprövningen på ett sätt som de vet kommer att godkännas av nämnden, men har inte för avsikt att genomföra projektet på det sätt som beskrivs. De menar dock att det är meningslöst att beskriva de metoder som de ska arbeta med, eftersom dessa inte skulle godtas av EPN. Därmed ger de ut-

tryck för det som Felices-Luna varnar för, nämligen att kulturvetenskapliga forskare upplever att den institutionaliserade etikprövningsprocessen inte bedömer deras forskning som lika vetenskaplig som positivistisk eller medicinsk forskning samt att processen inte tar deras forskningsprojekt eller metoder på allvar eller tar hänsyn till den kunskapssyn som de representerar.

Det är därför dags att vi även i Sverige på allvar inleder en diskussion om att etisk forskning kan bedrivas på flera olika sätt. Vi behöver en etikprövningsprocess som erkänner forskningsetikens epistemologiska pluralistiska karaktär (jfr Lederman 2016; Shopes 2012). Syftet med den här artikeln är att initiera en diskussion om hur vi som humanistiska, samhälls- och

kulturvetenskapliga forskare ska hantera (och tillsammans kanske kan bidra till att förändra) den institutionaliserade etikprövningen. I den här artikeln inleder jag en sådan diskussion genom att visa hur jag försökte att förhandla de standardiserade forskningsetiska reglerna vid etikprövningen av ett projekt om och med judiska kvinnor om deras historia och kulturarv.

Empirin utgörs av det material som skapades under processen – till exempel blanketter, instruktioner, protokollsutdrag, korrespondens och anteckningar från telefonsamtal med EPN – i samband med att jag etikprövade projektet hos den regionala etikprövningsnämnden i Linköping.

I texten redogör jag för mina försök att föra en dialog med EPN om hur begreppen "anonymisering" och "integritetskänslig information" samt "risker och skada" förstås och hanteras på ett annorlunda sätt inom oral history och annan kulturvetenskaplig forskning, än inom den biomedicinska forskningen som utgör normen inom den institutionaliserade etikprövningen, och vilka problem som detta kan medföra.

ANONYMISERING, KONFIDENTIALITET OCH INTEGRITETSKÄNSLIG INFORMATION

På vilket sätt garanteras forskningspersonernas rätt till integritet när materialet offentliggörs/publiceras?

Anonymisering tas för givet som en etisk nödvändighet i EPN:s formulär. Även om det inte uttryckligen nämns i instruktionerna är det underförstått att en anonymisering ska genomföras för att undvika skador och risker för de personer som deltar i undersökningen. Forskaren uppma-

nas redogöra för hur "forskningspersonernas" rätt till integritet garanteras när resultaten från studien publiceras eller offentliggörs. Därtill ska det anges "om resultaten ska redovisas på statistisk grupp-nivå" och "procedurer eller metoder för avidentifiering" ska beskrivas (ansökan om etikprövning av forskning som avser människor, elektronisk blankett hämtad 5/5 2018).

Formuleringarna om hur integritetsfrågan ska hanteras indikerar en föreställning om att det kan vara skadligt om det går att känna igen någon i de publicerade studierna, vilket återigen kopplar etikprövningen till en biomedicinsk forskningsdiskurs där de som benämns forskningspersonerna uppfattas som sårbara och i behov av skydd, från att till exempel kopplas samman med en viss sjukdom. Anonymisering är således något som ska utföras för att forskaren ska undvika att orsaka skada. EPN förutsätter att det är farligt och kan skapa en sårbarhet att bli namngiven i forskningspublikationer. Det finns således ett antagande om att forskare kan undvika att skada och kan skydda personer genom att inte återge deras namn i publikationer.

I en internationell kontext har redan diskussionen om anonymitet och anonymisering i relation till oral history och andra kulturvetenskapliga fält förts utifrån flera olika perspektiv (se t.ex. van den Hoonaard 2003; Pymer 2011; Pickering & Kara 2017). Vad som har påtalats är till exempel att anonymisering snarare kan göra mer skada än nytta genom att den fråntar berättaren makten över och ägarskapet till tolkningen av den egna erfarenheten eller berättelsen. Niamh Moore föreslår därför att vi måste diskutera anonymitet samt tid, snarare än att förutsätta att anonymitet är en tidlös etisk norm:

For much of history anonymity did not protect the vulnerable but excluded women and others from authorship and ownership of their own words, erasing them from the archive, even from history, and in the process creating vulnerability through rendering people nameless (Moore 2012:332).

Moore föreslår således att anonymitet kan skapa sårbarhet (vulnerability) genom att kvinnor och andra fråntas äganderätten till sina egna ord, och därmed osynliggörs i arkiven och i historieskrivningen. Anonymisering kan därmed även förstås som en form av maktutövning eller nedtystning vid kunskapsproduktion (jfr Trouillot (1995), 2015).

Anonymisering har även ifrågasatts av muntliga historiker som påpekat att syftet med att skapa källorna, förutom att besvara ett forskningsprojekts frågor, även kan vara att skapa ett arkiv eller en samling tillsammans med dem som benämns som nedtystade eller marginaliserade. Därmed finns det en etisk problematik med att anonymisera dessa personer i såväl publikationer som arkiverade berättelser, eftersom det då återigen leder till en kunskapsproduktion där forskaren eller arkivarien hörs och syns som subjekt, men inte de som berättar (Le Roux 2016; Parr 2010; Sheftel & Zembrzycki 2016). Det finns dock även inom oral history en medvetenhet och en diskussion om att den eftersträlvade öppenheten och synliggörandet kan skapa och orsaka prekära eller till och med farliga situationer för såväl intervjuare som intervjuade (se t.ex. Jessee 2011; Laoire 2007; Pymer 2011). Etiska överväganden med (åter)användning av arkiverade intervjuer i nya kunskapsprojekt har också debatterats av muntliga historiker. (se t.ex. Bishop 2009; Bornat 2003; Thor Tureby 2013). Därtill har det diskuterats att en fullständig anonymise-

ring generellt är omöjlig att genomföra vid kvalitativa undersökningar (se t.ex. Elliott 2005).

Anonymiseringspraktiken härrör från en epistemologisk position där personer som deltar i forskningsprojekt uppfattas som "data" och inte som människor. En uppfattning som även företräds av EPN, vilket bland annat framgår av följande formulering: "Redogör översiktligt för undersökningsprocedur, datainsamling och datas karaktär" (ansökan om etikprövning av forskning som avser människor, elektronisk blankett hämtad 5/5 2018). I instruktionerna står att "datas" tillförlitlighet ska säkerställas och att om intervjuer ska genomföras så ska forskaren redogöra för frågornas innehåll och hur slutsatser ska dras. Detta är en syn på källskapande och kunskapsproduktion som inte är förenligt med hur jag och flera andra forskare inom oral history ser på forskningsprocessen. Vi kan inte på förhand redogöra för frågornas innehåll eller hur slutsatser ska dras, eftersom detta är något som vi avser att utforska tillsammans med de personer som väljer att delta i forskningsprojekt.

EPN:s blankett anger dock att en intervjuguide ska bifogas (något jag först inte hade tänkt att använda mig av – då projektet är tänkt att undersöka hur och vad kvinnorna själva vill berätta om sina liv) varför jag översatte delar av en intervjuguide som har tagits fram av Jewish Women's Archive i USA (Guberman 2005). Intervjuguiden och frågornas innehåll godkändes dock inte av nämnden. Jag ombads att i en komplettering reflektera över de etiska riskerna med att "be om integritetskänslig information" om vad som kallas "tredje person." Detta på grund av, antar jag, att det i den bifogade intervjuguiden exempelvis finns frågor om familj, barndomsminnen, kvinnliga och manliga

förebilder osv. Därtill skulle det tydliggöras för nämnden och i informationsmaterialet för hur "insamlade data med avseende på konfidentialitet" hanteras i projektet. (EPN 2018a) I kompletteringen underströk jag att vi inom de humanistiska och kulturvetenskapliga forskningsfälten i allmänhet och inom muntlig historia specifikt inte:

[...] benämner [...] de insamlade berättelserna som "information" eller "data", utan som berättelser. Jag efterfrågar inte information om någon specifik tredje person, men kommer att be de intervjuade kvinnorna att berätta om sina liv. Dessa liv har naturligtvis levt tillsammans med andra människor, därmed kommer levnadsberättelserna sannolikt att innehålla berättelser som även berör andra människor. [...] Föreliggande studie har delvis en personhistorisk ingång, vilket innebär att de insamlade levnadsberättelserna kommer att innehålla uppgifter av privat natur. Jag kommer dock inte specifikt att efterfråga och samla in "integritetskänslig information om tredje person", utan syftet är snarare att samla in ett material som belyser hur och vad de intervjuade berättar om hur det har varit att leva som kvinna och judinna i Sverige vid olika tidpunkter och situationer [...] (Thor Tureby 2018a).

Frågan om konfidentialitet bemötte jag genom att understryka att materialet endast kommer att användas i forskningssyften. Därtill skrev jag att om materialet ska återanvändas kommer en eventuell framtida studie genomgå en etikprövning. EPN godkände den sistnämnda kompletteringen om konfidentialitet, men inte mina reflektioner om att samla in integritetskänslig information om tredje person. Nämnden bad mig att lämna in ytterligare en komplettering där jag skulle "klargöra om tredje person kan inkluderas som forskningsperson i studien och hur detta i så fall kommer att hanteras" (EPN 2018b).

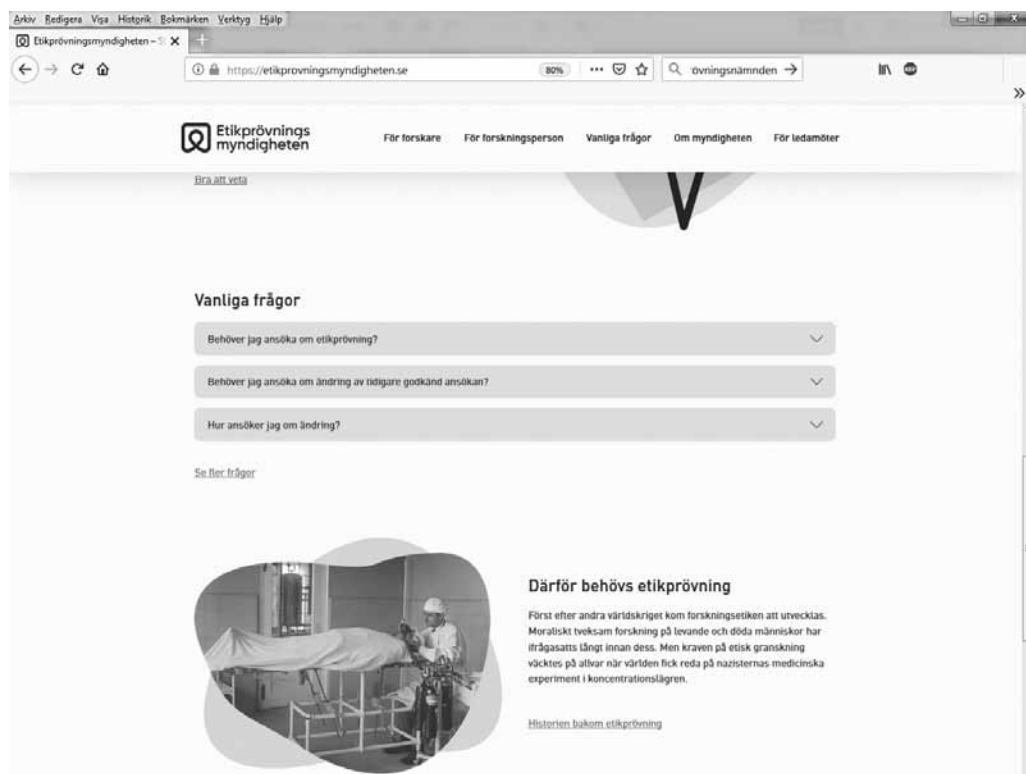
Jag måste medge att jag därmed gav upp mina försök att föra en dialog med EPN om att jag inte betraktar alla som omnämns i de insamlade levnadsberättelserna som forskningspersoner eller data (för att använda nämndens begrepp). EPN företräder vad (Carusi 2008) kallar för en naturalistisk definition och förståelse av källorna, där forskningspersoner lämnar data eller information om det som ska undersökas.

Medan jag i egenskap av muntlig historiker företräder en interaktionalistisk förståelse, där källorna (berättelserna) betraktas som en produkt som skapas tillsammans och i interaktion mellan forskare och de som intervjuas (jfr Frisch 1990; Portelli (1979) 2016). Det var uppenbart att EPN inte skulle acceptera denna syn på käll- och kunskapsproduktion. Därtill ville jag komma igång med projektet, varför jag skrev en mycket kort komplettering:

Om tredje person inkluderas som forskningspersoner fullt ut, d v s som deltagare i forskningsprojektet kommer de att genomgå samma informations- och samtyckesprocess som ordinarie forskningspersoner (Thor Tureby 2018b).

Jag använde mig medvetet av den terminologi som förstås av EPN och kompletteringen godkändes. "Integritetskänslig information" är ett begrepp som är hämtat från personuppgiftslagen och avser uppgifter om "ras eller etniskt ursprung, politiska åsikter, religiös eller filosofisk övertygelse, medlemskap i fackförening, uppgifter om hälsa eller sexualliv" (SFS 1998:204§13).

Information som tämligen ofta berörs när någon berättar om sitt liv. Enligt lagen är undantaget att sådana uppgifter får behandlas för historiska, statistiska eller vetenskapliga ändamål om samtycke före-

Skärmdump från Etikprövningsmyndighetens hemsida 2019–10–10.

ligger, vilket ju också sker när vi som forskare ber om informerat samtycke från dem som vi intervjuar. Personuppgifterna får dock, enligt lagen "inte bevaras under en längre tid än vad som behövs för dessa ändamål." Här finns en paradox som måste diskuteras.

Idag är det ett krav från flera forskningsfinansiärer, till exempel Vetenskapsrådet och Riksantikvarieämbetet, att forskningspublikationer ska publiceras med open access. Därtill har Vetenskapsrådet uppdraget att samordna det nationella arbetet med att införa öppen tillgång till forskningsdata (Regeringsbeslut 2018–12–20).

Reglerna kring konfidentialitet, GDPR-lagen (SFS 2018:218 som ersatt 1998:204) och forskningsrådets riktlinjer för open

access är inte möjliga att harmonisera för forskning som intresserar sig för vardagsliv, erfarenheter av sexism och antisemitism, levnadsberättelser, personhistoria eller minoritetens kulturarvsskapande processer.

Hur kan vi som forskare garantera att inte obehöriga och enbart forskare kommer att ha tillgång till skapat och insamlat forskningsmaterial om det ska vara open access? Hur ska vi förhålla oss till dessa två diametralt skilda förhållningssätt? Hur kan vi etiskt skapa, förvalta, publicera, (åter)använda och arkivera oral history och andra etnografiska källor och samlingar? Diskussionen förs redan i en internationell kontext (se t.ex. Boyd & Larson 2014; Bradley & Puri 2017; Hiner 2018; Pymer 2011), men vi behöver inleda

en liknande diskussion i relation till humanistisk, samhälls- och kulturvetenskaplig forskning i en svensk kontext.

RISKER, SKADA OCH OÖNSKADE HÄNDELSER

Redogör för alla risker som deltagandet kan medföra för forskningspersonerna.

I EPN:s instruktioner anges att riskerna till exempel kan vara fysisk och psykisk skada, smärta, obehag och att det ska anges vilka åtgärder som vidtagits för att förebygga dessa risker samt vilka metoder som kommer att användas för att efterforska, registrera och rapportera oönskade händelser (Ansökan om etikprövning av forskning som avser människor, elektronisk blankett, sektion 5).

Jag kontaktade EPN och undrade över hur frågan om risker och skada, som är en direktöversättning från Helsingforsdeklarationen, skulle översättas till ett kulturvetenskapligt projekt. Utan att vara utbildad inom biomedicin föreställer jag mig att det går att redogöra för "alla risker som deltagandet i en studie" kan medföra för forskningspersoner i form av biverkningar på preparat, smärta efter ingrepp eller liknande. Men vad avses med "alla risker som deltagandet kan medföra för forskningspersoner" i ett kulturvetenskapligt forskningsprojekt som samlar in och analyserar levnadsberättelser?

Jag fick aldrig något svar på denna fråga. Nämndens sekreterare meddelade mig att nämndens ledamöter inte kunde svara på mina frågor eftersom de sedan "granskar och beslutar i ärendet". Därtill lade sekreteraren till att jag kunde att jag skulle läsa instruktionerna (e-post till Malin Thor Tureby från [\[koping.epn.se\]\(mailto:koping.epn.se\) daterat 28/8 2018\). Det jag ville ha klargjort var ju dock hur instruktionerna som är skrivna för medicinska projekt ska översättas till humanistiska projekt. I instruktionerna står det: "Som exempel kan nämnas forskning som kan innebära genetisk påverkan på kommande generationer eller om resultaten på annat sätt kan tänkas skada vissa grupper" \(Vägledning till ansökan om etikprövning av forskning som avser människor\). Dessa instruktioner, som jag hade läst innan jag kontaktade EPN, gjorde mig inte särskilt mycket klokare.](mailto:registrator@lin-</p></div><div data-bbox=)

Min ansökan godkändes inte heller på denna punkt. Jag ombads att komma in med en komplettering där EPN bad mig att reflektera kring risken för psykiskt obehag vid medverkan i intervjuerna och redogöra för hur detta i så fall skulle hanteras samt i informationsmaterialet till forskningspersonerna redogöra för vilken typ av känsliga frågor eller teman som skulle beröras i studien (EPN 2018a).

Enligt mitt förmenande synliggör dessa kompletteringskrav återigen att den institutionaliserade etikprövningsprocessen privilegierar positivistiska eller biomedicinska metoder (se van den Hoonaard 2014 för en liknande diskussion angående en nordamerikansk forskningskontext).

Hur ska jag kunna redogöra för vilka känsliga frågor eller teman som kommer upp under intervjuerna och som därmed kommer att behandlas i studien? Hur är det möjligt att redogöra för riskerna för psykiskt obehag innan en enda intervju är genomförd?

I den inskickade kompletteringen poängterade jag därför att dessa frågor är tämligen svåra för en kvalitativ historietek och kulturvetenskaplig studie att hantera. Jag underströk att även om syftet med

studien delvis är att undersöka hur och vad kvinnorna berättar om sina liv och deras eventuella erfarenheter av antisemitism och sexism, finns det ett problem med att ange detta i informationsmaterialet. Intervjupersonerna styrs därmed sannolikt redan från början in på att berätta om sina liv med utgångspunkt i erfarenheter av antisemitism och sexism, även om dessa teman kanske inte har varit av betydelse för en del av de intervjuade kvinnorna. Vidare poängterades att det inte heller är säkert att studien överhuvudtaget kommer att beröra så kallade känsliga frågor eller teman (här hade jag önskat att nämnden tydligare specificerat vad som avses med "känsliga frågor eller teman") om inte kvinnorna själva berättar om sådana. Därmed försökte jag att belysa att det inte på förhand går att veta hur och vad kvinnorna väljer att berätta om sina liv (Thor Tureby 2018a).

Kompletteringen godkändes vilket förvånade mig eftersom den inte konkret svarade på vad en känslig fråga eller tema kan vara. Den specificerade inte heller vilka metoder som skulle användas för att efterforska, registrera och rapportera oönskade händelser. Jag vet än idag inte hur detta ska göras inom ramen för ett kulturvetenskapligt projekt. Vad är en önskad händelse i ett kulturvetenskapligt forskningsprojekt? Hur görs en sådan efterforskning? Hur ska en sådan händelse registreras och till vem ska den rapporteras?

Det är naturligtvis viktigt att reflektera över om vi skapar psykiskt obehag (och andra känslor) när vi ber människor att berätta om sina liv eller delar av sina liv och vilka processer som vi sätter igång i dem som vi intervjuar. Frågor som vad händer med personerna som vi intervjuar efter intervjun? När tar intervjurelationen slut? Var går gränsen mellan professiona-

litet och vänskap? Mellan forskning och aktivism? Hur påverkas vi själva som forskare och som människor av att ta emot andra människors ibland svåra och traumatiska berättelser?

Dessa och liknande frågor har diskuterats av muntliga historiker, antropologer, etnologer och sociologer och andra som arbetar med etnografiska metoder under ett halvt sekel (se t.ex. Behar 1996; Berger Gluck 2015; Sheftel & Zembrzycki 2016; Yow 1997). De texter som har skrivits om det som omväxlande benämns för situationell etik, verklig etik eller frivillig etik har ofta haft som utgångspunkt att diskutera hur olika forskare har hanterat och reflekterat svåra etiska situationer, men även skador, risker och besvärliga konsekvenser till följd av vald metod, men inte utifrån en biomedicinsk diskurs utan utifrån en kulturvetenskaplig utgångspunkt. Här finns en expertis och erfarenheter som borde tas tillvara i den institutionaliserade etikprövningsprocessen, och införlivas i dess institutioner, regelverk och blanketter.

AVSLUTANDE DISKUSSION

När Etikprövningsmyndigheten sjosattes i januari 2019 gjordes detta för att "uppnå ökad enhetlighet och förbättrad effektivitet i handläggningen av ansökningar om etikprövning". Därtill var syftet att komma bort från eventuella jävssituationer, i stället för den tidigare regionala anknytningen skulle nu ett ärende fördelas slumpmässigt på någon av de övriga regioner där sökanden inte var verksam eller forskningen skulle bedrivas (Etikprövningsmyndigheten 2019). Det är bra. Men än viktigare vore att inte enbart ta hänsyn till geografiska förhållanden, utan även vetenskapliga hemvister och traditioner.

Eftersträvansvärt vore att ha en institutionaliserad etikprövningsprocess som inte enkom utgick från en biomedicinsk diskurs och positivistisk kunskapstradition, utan som även erkänner, känns meningsfull och är utvecklande för humanistisk och kulturvetenskaplig forskning.

Den språkliga eller kulturella vändningen har ännu inte gjort något avtryck på etikprövningsprocessen i Sverige. Därmed finns fortfarande en hierarkisk förförståelse där positivistiskt och biomedicinsk forskning är normen för vad som är korrekt vetenskap, medan humanistiska och kulturvetenskapliga kvalitativa projekt, kanske med en mer poststrukturalistisk design, ifrågasätts. Vissa forskare som således ifrågasätter hur vetenskaplig kunskap kan och ska produceras tvingas att förhålla sig till en institutionaliserad etikprövning som explicit talar om att deras forskning inte är lika vetenskaplig som den kunskapsproduktion som de söker utmana och förändra.

Är det således inte dags att humanistiska och kulturvetenskapliga forskare även i Sverige kräver att få etiska riktlinjer, formulär och en etikprövningsprocess som erkänner forskningsetikens pluralistiska karaktär och epistemologiska utgångspunkter? Är det inte dags för att vi tillsammans verkar för en etikprövningsprocess som tar till vara på den expertis och erfarenhet som redan finns inom våra fält samt faktiskt bidrar till att skapa god och etisk humanistisk och kulturvetenskaplig forskning?

Artikeln är skriven inom ramen för forskningsprojektet Judisk och kvinna. Intersektionella och historiska perspektiv på judiska kvinnors liv i Sverige under 1900- och 2000-talen, som finansieras av Vetenskapsrådet Dnr. 2016-03983.

REFERENSER

- Ansökan om etikprövning av forskning som avser människor, elektronisk blankett hämtad 5/5 2018.
- Behar, Ruth, 1996. *The Vulnerable Observer: Anthropology that Breaks Your Heart*. Boston: Beacon Press.
- Berger Gluck, Sherna, 2013. "From California to Kufr Nameh and Back. Reflections on 40 Years of Feminist Oral History", i Sheftel, A. & Zembrzycki, S. (eds), *Oral history off the record. Toward an ethnography of practice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Bishop, Libby, 2009. "Ethical Sharing and Reuse of Qualitative Data", i *Australian Journal of Social Issues*, Vol. 44, No. 3, s. 255–272.
- Bornat, Joanna, 2003. "A Second take: revisiting interviews with a different purpose", i *Oral History*, Vol. 31, No. 1, s. 47–53.
- Boyd, Douglas A. & Larson, Mary A., 2014. *Oral History and Digital Humanities. Voice, Access and Engagement*. New York: Palgrave Macmillan.
- Bradley, Kevin & Puri, Anisa, 2017. "Creating and Oral History Archive: Digital Opportunities and Ethical Issues", i Holmes, K. & Thomson, A. (eds), *Oral History and Australian Generations*. Routledge.
- Carusi, Annamaria, 2008. "Data as representation: Beyond anonymity in e-research ethics", i *International Journal of Internet Research Ethics*, Vol. 1, No. 1, s. 37–65.
- Elliott, Jane, 2005. *Using Narrative in Social Research: Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand Oaks CA: Sage.
- EPN, 2018a. Regionala etikprövningsnämnden i Linköping. Protokollsutdrag 12/6 2018. Dnr. 2018/297-3.
- EPN, 2018b. Regionala etikprövningsnämnden i Linköping. Protokollsutdrag 21/8 2018. Dnr. 2018/297-3.
- E-post till Malin Thor Tureby från registrator@linkoping.epn.se daterat 28/8 2018.
- Etikprövningsmyndigheten 2019. <https://etikprovningmyndigheten.se/om-myndigheten/> Hämtad den 5/7 2019.
- Felices-Luna, Maritza, 2014. "Fighting the Big Bad Wolf. Why all the fuss about Ethics Review Boards?", i Kilty, J.M., Felices-Luna, M. & Fabian, S. C. (eds.), *Demarginalizing Voices. Commitment, Emotion, and Action in Qualitative Research*. Vancouver: UBC Press.

- FOHN, 2016. Fragile memories. Doing oral history with vulnerable narrators, Helsinki 24.11.-25.11.2016. Sixth international Finnish Oral History Network symposium. <https://fohnsymposium.files.wordpress.com/2016/09/fohn-symposium-programme5.pdf>. Hämtad 3/7 2019.
- French, Lindsay, 2019. "Refugee Narratives. Oral History and Ethnography; Stories and Silence", i *The Oral History Review*, ohz007, <https://doi.org/10.1093/ohr/ohz007>
- Frisch, Michael, 1990. *A Shared Authority. Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History*. Albany: State Univ. of New York Press.
- Guberman, Jayne K. 2005, *In Our Own Voices. A Guide to Conducting Life History Interviews with American Jewish Women*. Jewish Women's Archive.
- Hiner, Hillary, 2018. "Putting the archive in movement. Testimonies, feminism and female torture survivors in Chile", i Strigley, K, Zembrzycki, S, & Iacovetta, F. (eds), *Beyond Women's Words. Feminisms and the Practices of Oral History in the Twenty-First Century*, Routledge.
- Jessee, Erin, 2011. "The limits of oral history. Ethics and methodology amid highly politicized research settings", *The Oral History Review* Vol. 38, No. 2, s. 287-307.
- Kalman, Hildur & Lövgren, Veronica (red.), 2012. *Etiska dilemman. Forskningsdeltagande, samtycke och utsatthet*. Malmö: Gleerups Utbildning.
- Kilty, Jennifer M., Felices-Luna, Maritza & Fabian, Sheryl C. (eds), 2014. *Demarginalizing Voices. Commitment, Emotion, and Action in Qualitative Research*. Vancouver: UBC Press.
- Laoire, Caitriona Ni, 2007. "To name or not to name. Reflections on the use of anonymity in an oral archive of migrant life narratives" i *Social & Cultural Geography*, Vol. 8, No. 3, s. 373-390.
- Larson, Mary, 2013. "Steering Clear of the Rocks: A Look at the Current State of Oral History Ethics in the Digital Age", i *The Oral History Review*, Vol. 40, No. 1, s. 36-49.
- Lederman, Rena, 2016. "Fieldwork Double-Bound in Human Research Ethics Reviews: Disciplinary Competence, or Regulatory Compliance and the Muting of Disciplinary Values", i van den Hoonaard, W.C. & Hamilton, A. (eds) *The Ethics Rupture. Exploring Alternatives to Formal Research-Ethics Review*, Toronto: University of Toronto Press, s. 43-72.
- Le Roux, C., 2016. "Oral history research ethics: should anonymity and confidentiality issues be dealt with on their own merit?", i *Africa Education Review*, Vol. 12, No. 4, s. 552-566.
- Mazé, Elinor, 2014. "Deconstruction without deconstruction. Creating Metadata for oral history in a digital world", i Boyd, D.A. & Larson, M.A. (eds), *Oral History and Digital Humanities. Voice, Access and Engagement*, Palgrave Macmillan, s. 145-156.
- Moore, Niamh, 2012. "The politics and ethics of naming: questioning anonymisation in (archival) research", i *International Journal of Social Research Methodology*, Vol. 15, No. 4, s. 331-340.
- OHA, 2018. Oral History in our challenging times. Oral History Association. Annual Meeting 10-14 October 2018, Montreal, Canada: Session 020. Navigating Oral History Ethics in Challenging Times: Creating an Oral History Ethics Advisory Committee. <https://www.oralhistory.org/wp-content/uploads/2018/09/Final-Finished-2018-Conference-Program.pdf> hämtad 28/6 2019.
- OHNI, 2012. Collecting Oral Narratives: Ethics, Best Practice and the Law at the Royal Irish Academy, 21 March 2012. <https://www.oral-historynetworkireland.ie/events/collecting-oral-narratives-ethics-best-practice-and-the-law/> hämtad den 3/7 2019.
- IOHA, 2018. IOHA 18-20 June 2018, Memory and Narration, Session 11: Ethics and Methods: https://www.jyu.fi/en/congress/ioha2018/abstracts/session_11.pdf hämtad den 27/6 2019.
- Parr, Joy, 2010. "Don't Speak for Me'. Practicing Oral History amidst the Legacies of Conflict", i *Journal of the Canadian Historical Association / Revue de la Société historique du Canada*, Vol. 21, No. 1, s. 1-11.
- Pickering, Lucy & Kara, Helen, 2017. "Presenting and representing others: towards an ethics of engagement", i *International Journal of Social Research Methodology*, Vol. 20, No. 3, s. 299-309.
- Portelli, Alessandro, (1979) 2016. "What makes oral history different", i Perks, R. & Thomson, A. (eds), *The Oral History Reader*. Routledge: London & New York.
- Pripp, Oscar, 2011. "Reflektioner och etik", i Kaijser, L. & Öhlander, M. (red.) *Etnologiskt fältarbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Pymer, Sarah, 2011. "Ethical Editing of Oral Histories. The Experience of the Birmingham

- Children's Homes Project Archivist", i *Journal of the Society of Archivists*, Vol. 32, No. 2, s. 191–204.
- Regeringsbeslut 2018–12–20. Regleringsbrev för budgetåret 2019 avseende Vetenskapsrådet.
- Schrag, Zachary, M., 2010. *Ethical Imperialism: Institutional Review Boards and the Social Sciences, 1965–2009*. Johns Hopkins University Press.
- SFS 1998:204. Personuppgiftslagen.
- SFS 2003:460. Lagen om etikprövning av forskning som avser människor.
- SFS 2018:218. Lag med kompletterande bestämmelser till EU:s dataskyddsförordning.
- Sheftel, Anna & Zembrzycki, Stacey, 2016. "Who's afraid of Oral History? Fifty years of debates and anxiety about Ethics", i *The Oral History Review*, Vol. 43, No. 2, s. 338–366.
- Shopes, Linda, 2009. "Bibliography: Historians and Institutional Review Boards" <https://www.oralhistory.org/about/do-oral-history/oral-history-and-irb-review/bibliography-historians-and-institutional-review-boards/#commentary> Hämtad 3/7 2019.
- Shopes, Linda, 2012. "Human subjects and IRB review", i D. Boyd et. al (eds), *Oral history in the digital age*. Institute of Library and Museum Services. <http://ohda.matrix.msu.edu/2012/08/human-subjects-and-irb-review/> Hämtad 3/7 2019.
- Sköld, Johanna, Osvaldsson Cromdahl, Karin & Andersson, Klara, 2019. "Letters Intended for Someone Else: Ethical Reflections on Access to Historical Experience in Private Collections" *The Politics of Family Secrecy. A Research Blog*, publicerad 10/4 2019, Hämtad 27/6 2019.
- Thor Tureby, Malin, 2013. "To hear with the collection. Recontextualization and contextualization of archived interviews", i *Oral History*, Vol. 41, No. 2, s. 64–73.
- Thor Tureby, Malin, 2018a. Komplettering till etikprövningsnämnden i Linköping angående projekt Judisk och kvinna. Intersektionella och historiska perspektiv på kvinnors liv i Sverige under 1900- och 2000-talen. Dnr 2018/297–31, 26/6 2018.
- Thor Tureby, Malin, 2018b. Komplettering till etikprövningsnämnden angående projekt Judisk och kvinna. Intersektionella och historiska perspektiv på kvinnors liv i Sverige under 1900- och 2000-talen. Dnr 2018/297–31, 6/9 2018.
- Trouillot, Michel-Rolph, (1995), 2015. *Silencing the past: Power and the production of history*, Boston, Massachusetts: Beacon Press.
- van den Hoonaard, Will, C., 2003, "Is Anonymity an artifact in Ethnographic Research?", i *Journal of Academic Ethics* Vol. 1, No. 2, s. 141–151.
- van den Hoonaard, Will C., 2014. "How Positivism is Colonizing Qualitative Research through Ethics Review", i Kilty, J.M., Felices-Luna, M & Fabian, S.C. (eds), *Demarginalizing voices. Commitment, emotion, and action in qualitative research*, Vancouver.
- van den Hoonaard, Will C., & Hamilton, Ann, (eds), 2016. *The Ethics Rupture: Exploring Alternatives to Formal Research-Ethics Review*, Toronto: University of Toronto Press.
- Vetenskapsrådet, 2017. *God forskningssed*, https://www.vr.se/download/18.2412c5311624176023d25b05/1529480532631/God-forskningssed_VR_2017.pdf. Hämtad 26/6 2019.
- Vägledning till ansökan om etikprövning av forskning som avser människor. Hämtad 5/5 2018.
- WMA Declaration of Helsinki – Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects (1964) 2019. <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-helsinki-ethical-principles-for-medical-research-involving-human-subjects/>. Hämtad 3/7 2019.
- Wästerfors, David, 2019. "Den etnografiskt okänsliga etikgranskningen", i *Statsvetenskaplig tidskrift*, Årgång 121, 2, s. 173–205.
- Yow, Valerie, 1997. "Do I Like Them too Much?": Effects of the Oral History Interview on the Interviewer and Vice-Versa, i *The Oral History Review*, Vol. 24, No. 1, s. 55–79.

SUMMARY

The power over knowledge production. Institutionalized ethical vetting and humanistic and cultural studies.

(Makten över kunskapsproduktionen. Den institutionaliserade etikprövningen och humanistisk och kulturvetenskaplig forskning.)

The debate on research ethics in general and on institutionalized ethical examination by ethical review boards, as well as the possible need for specific guidelines and an ethical review processes

based on a humanistic cultural studies practice in particular, has been initiated relatively late in Sweden. Only recently have scholars working within the fields of humanistic and cultural studies begun discussing ethical vetting and ethical review boards in relation to their own research fields, methods and research projects. In this article I discuss the problems with an ethical review process that is permeated by biomedical discourse and practice by displaying how I tried to resist and negotiate the standardized research ethics rules in the ethical review of a project about and with Jewish women and their history and cultural heritage. The empirical sources are the materials that were created during the ethical review process; for example, instructions, protocols, correspondence and notes from telephone conversations with the Ethical Review Board. I describe my attempts to con-

duct a dialogue with the Ethical Review Board about how the terms “anonymization” and “sensitive information”, as well as “risks and harms”, are understood and handled in a different way within oral history than in the research field of biomedical research, which is the norm in the standardized ethical examination, and what problems this may entail.

Keywords: Ethical Review Boards, Research Ethics, Ethical Vetting, Oral History, Life stories, Jewish women, Interviews, Anonymization, Confidentiality, Sensitive information, Risks and Harms, Open Access.

Malin Thor Tureby, Associate Professor of History, Department for Studies of Social Change and Culture (ISAK), Linköping University, Sweden.

Social innovation och Kirunabo: legitimering av ett begrepp i tiden

SANNA BERGMAN arbetar som projektassistent i Kirunabo – Social Innovation LAB vid Institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet. Hon har en masterexamen i etnologi med inriktning på kulturell mångfald och transnationella processer i Europa från Södertörns högskola.

BO NILSSON är professor i etnologi och verksam vid Institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet. Hans forskning är i stort inriktad på ruralitet, rural politik, rurala uppror, ruralt frivilligarbete och rural mobilisering ur skilda perspektiv.

INTRODUKTION

Det är vid mitten av september 2018 i centrala Kiruna. Till lokalen Navet har oväntat många kirunabor tagit sig denna regniga fredagskväll för att prova på och lära sig mer om olika typer av spel. Evenemanget ska pågå hela helgen. Längs en tidslinje finns en mängd tv-spelskonsoler från olika årtionden uppställda med tillhörande korta beskrivningar. Särskilt populärt bland några av de yngre besökarna verkar ett James Bond-spel från 1997 vara. I en annan del av lokalen finns möjligheten att bygga sin egen (fungerande) spelkontroll av diverse pysselmateriel. På plats är också den lokala föreningen för roll- och figurspel som bland annat har med sig miniatyrfigurer i plast som besökare kan prova på att måla med fina penslar och en mängd färger ur små burkar. En äldre kvinna och möjligtvis hennes vuxna dotter sitter vid den stationen och småpratar med varandra på vad som tycks vara arabiska. De målar på varsin liten rollspelsfigur och får då och då instruktioner av en ung kille med axellångt hår som visar hur de får upp färgburkarna och hur de kan hålla i penslarna och de små figurerna. De två kvinnorna återkommer dagen därpå. Den äldre av dem rör sig direkt mot bordet där figurerna och penslarna är uppställda och frågar om det går bra att hon målar lite mer. Killen vid bordet är densamme som igår. Han hälsar igenkännande på henne och säger lite blygt att det är bara att måla på.

Ovanstående beskrivning kommer från en observation av *Kirunabo – Social Innovation LAB*, vilket är ett tvåårigt projekt som hade sin start i december 2017 och är till hälften finansierat av den statliga innovationsmyndigheten Vinnova. Andra hälften av finansieringen kommer från Kiruna kommun som också koordinerar projektet. Kirunabo-projektet ägs av kommunens tillväxtavdelning, vilket kan anses ligga i linje med den strategi som lanse- rades 2017: *Regeringens strategi för sociala företag – ett hållbart samhälle genom socialt företagande och social inno-*

vation (Näringsdepartementet 2018). Förutom Kiruna kommun är Institutionen för kultur- och medvetenskaper vid Umeå universitet en projektpart.¹

Kirunabo syftar dels till att testa olika typer av mötesplatser och dels att skapa kontaktytor mellan medborgare och maktbärare för att på så sätt bidra till en inkluderande och socialt hållbar stad. Begreppet *praktisk medborgardialog* används för att beskriva de metoder projektet utforskar i de olika delprojekten. Genom att utgå från gemensamma behov och intressen för kirunabor inom var och en av de två målgrupperna (ungdomar i åldrarna 16–24 år och daglediga föräldrar) vill projektet skapa mötesplatser där nyanlända och etablerade kirunabor kan träffas och interagera med varandra. Målet är bland annat att tillvarata människors olika erfarenheter och kunskaper samt skapa delaktighet bland medborgarna i den stadsomvandlingsprocess som Kiruna genomgår i och med flytten av den nuvarande stadskärnan på grund av gruvbrytningens expansion. Ytterligare en aspekt av projektet är att undersöka metoder för att motverka segregation.

Social innovation används som ett parlybegrepp för att beskriva sättet på vilket Kirunabo arbetar. Det är också social innovation som står i centrum för denna artikel. Vår avsikt är att med utgångspunkt i Kirunabo diskutera fenomenet social innovation. Hur används begreppet och vilken betydelse tillskrivs det i olika sammanhang? Vi är speciellt intresserade av hur det argumenteras för social innovation, det vill säga hur social innovation legitimeras som begrepp och företeelse. Vi är också intresserade av vad som händer med ett projekt eller en aktivitet när det/den kategoriseras och förstås med formuleringar som social innovation eller so-

cialt innovationslab. Vad innebär egentligen social innovation i praktiken? Viss teoretisk inspiration har vi hämtat från studier av hur verksamheter och organisationer legitimeras, det vill säga hur de fås att framstå som viktiga och nödvändiga. Det sker exempelvis genom specifika kommunikationsstrategier och "impression management" (Creed et al. 2002; Brown & Jones 2000) samt genom att länka verksamheten eller organisationen till positiva värden (Cho 2009).

Artikeln bygger på en genomgång av olika synsätt på social innovation, bland annat i tidigare forskning, men också på intervjuer med tre personer som varit involverade i tre olika delprojekt inom ramen för Kirunabo, ett tjugotal observationer från aktiviteter och evenemang som genomförts under projektets första år samt enkätsvar från deltagare och/eller besökare vid åtta av dessa. Utöver detta har artikelns huvudförfattare Sanna Bergman deltagit i seminarier, möten och konferenser som på olika sätt behandlat ämnet social innovation och hur aktuella samhällsutmaningar ska bemötas på nya, innovativa sätt.

ATT MÖTA NYA UTMANINGAR PÅ NYA SÄTT: DELAKTIGHET OCH VIKTEN AV ATT GÖRA "NYTTA"

Intresset för social innovation som fenomen och verktyg växer, och social innovation har de senaste åren etablerats som ett viktigt kunskapsområde (Lindberg et al. 2019, ej publicerad). Termen social innovation syftar ofta på olika typer av förbättringar inom den sociala (i relation till den medicinska, ekologiska eller ekonomiska) sektorn, och förekom redan under det tidiga 1900-talet i sociologisk forsk-

ning. Sedan 2010 har förekomsten av frasen "social innovation" i vetenskapliga texter ökat i stor utsträckning (Westley et al. 2017:2ff). Begrepp som "socialt entreprenörskap" och "sociala företag" (jfr Augustinsson 2018) används allt oftare i sammanhang där sociala problem diskuteras. Innovationsbegreppet har således genomgått en förflyttning från naturvetenskapliga och tekniska domäner till sociala. Det har också gått från att vara ett begrepp som främst använts inom privat sektor till att vara allt mer frekvent förekommande inom den offentliga sektorn (jfr Nählinder & Fogelberg Eriksson 2015).

Vilka är då argumenten för social innovation? Ett sådant handlar om att social innovation anses vara ett sätt att svara upp mot och lösa sociala problem som befintliga välfärdssystem inte klarar av (Moulaert et al. 2014:351). I en svensk kontext tas begreppet bland annat upp i tidigare nämnda strategi för social innovation, socialt företagande och socialt entreprenörskap som regeringen lanserat. I inledningen till det dokument som beskriver strategin i sin helhet står att läsa:

För att fortsätta bygga ett hållbart och starkt samhälle och möta de många utmaningar samhället står inför, som till exempel integration, hälsa, utbildning, klimat, miljö, enklare vägar till jobb eller jämställdhet, behöver hela Sveriges fulla engagemang och innovationskraft bidra (Näringsdepartementet 2018:4).

Sociala innovationer handlar således om att möta samhällsutmaningar med nya idéer och lösningar som höjer kvaliteten på och förbättrar samhällets tjänster till medborgarna. Detta anses i förlängningen öka medborgarnas välbefinnande och skapa ett inkluderande och mer hållbart samhälle, vilket är i linje med regeringens ambitioner

i arbetet med att genomföra FN:s Agenda 2030 för hållbar utveckling (Näringsdepartementet 2018).

Den nationella kunskapsnoden för social innovation och socialt entreprenörskap, Mötesplats Social Innovation (MSI) vid Malmö universitet, beskriver sitt arbete så här: "Tillsammans med såväl akademi, som näringsliv och offentliga och ideella aktörer bygger vi kapacitet för innovation som möter samhällsutmaningar" (MSI u. å.). Många svenska kommuner har instiftat kommunala investeringsfonder som ska finansiera åtgärder som genomförs för att utveckla och testa nya, förhoppningsvis bättre, sätt att leverera välfärdstjänster på. Målet är att genom innovativa processer hitta arbetssätt som förbättrar prestationer och kvalitet, men som samtidigt håller kostnaderna nere (Hultkrantz 2014).

Sveriges kommuner och landsting (SKL) definierar innovation som någonting *nytt*, *nyttigt* och *nyttiggjort*. Det handlar om nya lösningar som svarar mot behov och efterfrågan i omvärlden och i människors vardag. Det är implementeringen av en idé som är i fokus – det är där värdet uppstår. "Värdet", menar SKL, kan ha ekonomiska, miljömässiga eller sociala former (SKL 2015). Sociala företag beskrivs ofta som aktörer som rör sig mellan privat, offentlig och ideell sektor samt kombinerar metoder från de olika områdena.

SKL:s definition av innovation som någonting nytt, nyttigt och nyttiggjort återfinns även i en kartläggning av social innovation i Sverige som genomförts på uppdrag av Vinnova (Gustafsson & Netz 2018). Här sägs också att social innovation i de flesta sammanhang kännetecknas av två viktiga komponenter. Den ena är att involvera medborgare och använ-

Sociala innovationer för ett inkluderande Nytt Kiruna

Av: Kirunabo - Social Innovation LAB

Kirunabo är ett 2-årigt projekt finansierat av Kiruna kommun och Vinnova. Det har tillkommit på grund av den stadsomvandling som sker i Kiruna. Delar av staden måste omlokaliseras på grund av gruvbrytningens (LKAB) expansion som leder till att marken kollapsar. Lokaler står tomma samtidigt nya hus måste byggas. Kirunabo ska bidra till att den nya staden blir så inkluderande som möjligt.

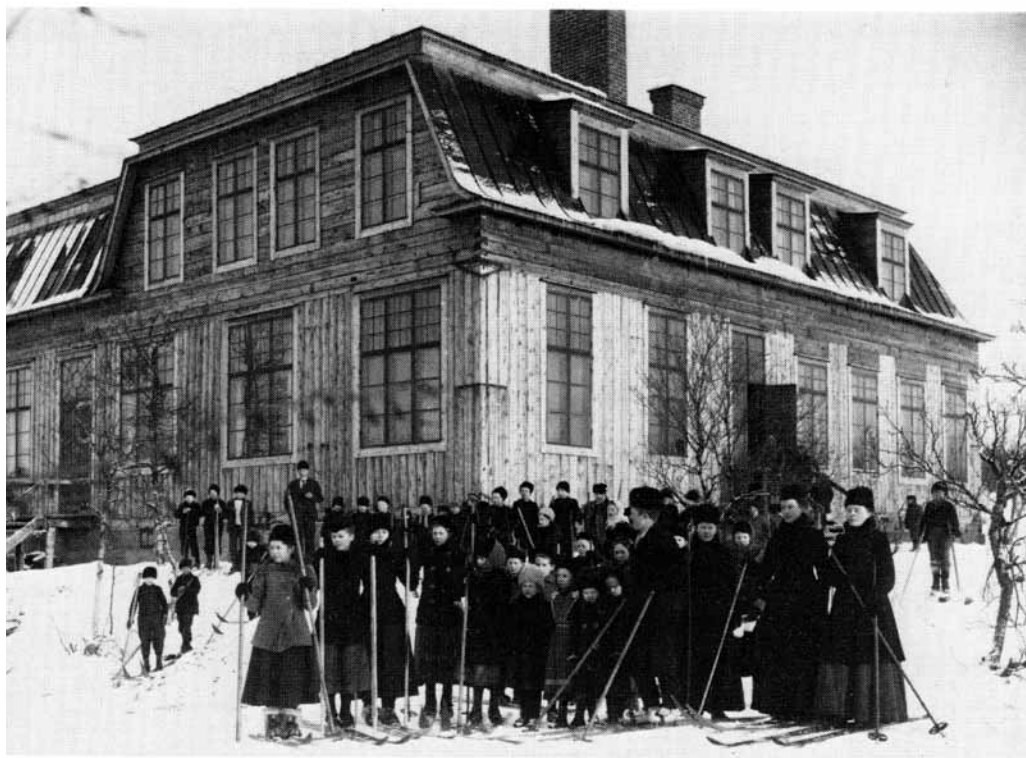
Det övergripande syftet med projektet är att motverka segregation, bidra till inkludering och samhällsdialog samt förbättra samhällsservicen för ungdomar, småbarnsföräldrar och nyanlända i Kiruna. Målgrupperna är primärt barnfamiljer och unga mellan 16 och 24 år.

Ett mer konkret syfte är att dra nytta av och aktivera de tomma lokaler som finns i Kiruna för att få ett levande centrum under stadsomvandlingen och utprova olika slags verksamheter som kan bidra till ökad samhällsservice och bli till mötesplatser för projektets målgrupper.

Ett av målen med Kirunabo är att skapa mötesplatser där medborgare och beslutsfattare får en möjlighet att dela information, utbyta erfarenheter och tillsammans arbeta för en gemensam stad där inkludering, samverkan och mångfald står i centrum, och där risken för segregation minimeras. Ett annat mål är att mötesplatserna ska fortleva i någon form efter projektets slut och bidra till en levande stad.

Projektet har karaktären av ett utforskande socialt och kulturellt arbete. Detta innebär att projektet utformar metoder och tjänster som ska öka integrationen och samhällsdialogen i det Nya Kiruna. Mer konkret utvecklas så kallade Sociala innovationsLAB, där stadens medborgare tillsammans med projektmedarbetare undersöker vilka former av mötesplatser och verksamheter som är önskvärda i det framtida Kiruna. Verksamheterna utvecklas alltså

Projektledare för Social Innovation LAB är Emma Jonsson; Processledare, Samir Mujagic; Kulturanalytiker, Sanna Bergman. Bilden är en skärmdump hämtad från arena social innovations hemsida: <https://arenasi.ideabunt.io/ideas/c1028692-10b3-4132-ace0-78dcf9c30435>

*Lärare och skolbarn framför Bolagsskolan i Kiruna. Foto av Borg Mesch ca 1902/03
Hämtad ur Lasse Brunnström, Kiruna – ett samhällsbygge i sekelskiftets Sverige del II, 1981*

dare i utformandet av innovationerna, och den andra är att sprida resultaten av innovationerna (Gustafsson & Netz 2018:13). I förståelsen av begreppet inryms således en idé om att en social innovation inte bara ska vara nyttig för den kontext där den uppstår, utan även ska kunna nyttiggöras för andra aktörer, på andra platser och i andra sammanhang. Genomgående är alltså att social innovation länkas till positiva värden (jfr Cho 2009) såsom att kunna möta nya samhällsutmaningar, lösa sociala problem och helt enkelt genom att bara vara någonting nytt.

Det går också att dra fördelar av "social innovation". Att paketera en verksamhet "social innovation" kan som sagt vara ett sätt att legitimera denna, men också att

möjliggöra finansiering, vilket antagligen hade varit svårt om verksamheten enbart benämndes som "lekplats" "spelcafé" eller "stadsträdgård". Samtidigt medför paketeringen "social innovation" också en förväntan om att aktiviteterna ska leda till resultat som kan spridas till (och helst göra nytta i) andra platser och sammanhang.

Begreppet innovationslabb (eller "living labs") är nära knutet till sociala innovationer. Det har utvecklats ur ett behov av att experimentera fram lösningar i verkliga miljöer, där slutanvändare (den tilltänkta användaren av lösningen) är närvarande för både test och utvärdering (Andersson et al. 2018). Kännetecknande för många innovationslabb är att de pla-

neras utifrån ett experimentellt och stegvist angreppssätt, med tidsperspektiv som sträcker sig över relativt långa tidsperioder, och har ett upplägg som på förhand inte är i detalj uttänkt (Lindberg et al. 2018).

”Sociala innovationslabb” legitimeras på liknande sätt som social innovation. De anses bidra med utmanande perspektiv och nya typer av idéer och samarbeten, och därmed ha en viktig roll att spela i offtentligt förändringsarbete och strävan mot bättre livskvalitet för människor (Kieboom 2014). Kieboom (2014) menar att innovationslabb under vissa omständigheter – såsom om de lyckas skapa goda strukturer för social spridning – kan uppnå en sådan systemförändring som krävs för att vara verkligt ”socialt innovativa” (Kieboom 2014:42).

SOCIAL INNOVATION I PRAKTIKEN

Exemplet i inledningen kommer från ett labb som hör till ett av Kirunabos sju huvudspår och som går under benämningen PlayHub. Inom ramen för PlayHub utforskas spelande och spelkultur som grund för att skapa mötesplatser för framförallt unga i Kiruna. Övriga sex spår är Odla med (stadsträdgårdsprojekt), Idéstudion (socialt innovativa sommarjobb för unga), Lekfull mötesplats (mötesplatser för daglediga föräldrar med små barn), Mat & Prat (mötesplats i studiecirkelformat men fokus på att minska matsvinn), Musik (workshops för unga nyanlända och musikkvällar med fokus på gemenskap) samt Social innovation i skolan (projekt, workshops och tävlingar av och för unga med koppling till skolans rammar). Kirunabo ger således intryck av att omfatta relativt traditionella verksamheter

även om det ramas in av begrepp som social innovation och sociala innovationslabb.

Hur förstås då Kirunabo och/eller social innovation av initiativtagarna och de medverkande? Är ”social innovation” relevant för dem? Karla, som är initiativtagare till ett av projekten, menar att nytänkande är en viktig komponent för att någonting ska vara en social innovation. Det behöver dock inte vara någonting helt unikt för att vara nytänkande, utan det kan handla om ett fenomen som är nytt för en specifik plats eller kontext:

En grej av alla kombinationer i projektet ska vara nånting som inte har varit där förut, som är nytt. Det måste inte vara hela projektet eller hela idén, en trädgård är ingenting nytt, men att till exempel göra en gemensam trädgård i arktiskt klimat är någonting nytt, eller nästan helt nytt i alla fall. [...] Eller att ha en, hur säger man, gruvstad, ja just det, som handlar om odling, det skulle vara kul. En gruvstad som också har stadsodling i sig, vilken bra kombination! Så det är ganska nytt tycker jag (intervju med Karla).

Karlas resonemang liknar det som Lindberg m.fl. (2018) beskriver; social innovation kan vara någonting som tidigare funnits på andra platser, men som kan transformeras och bli till någonting anorlunda och nytt på en ny plats och med nya förutsättningar.

Även sociala innovationsprojekt som bedöms ha låg innovationsgrad anses kunna fylla en viktig funktion, till exempel när det gäller att skapa nya samverkansformer mellan olika organisationer från olika samhällssektorer, och därigenom skapa ett slags ”frirum” för utveckling och test av nya lösningar (Lindberg et al. 2018:21).

Karla är också lite kritisk och menar att social innovation kan låta ”artificiellt” och

hon vill hellre använda andra – mer tydligt beskrivande – ord utåt, i alla fall om målet är att vara inkluderande för en bredare massa. Det finns en slags ”hype” runt begreppet, men det är bara i en avgränsad grupp där man använder och känner till ordet social innovation menar Karla. För Karla kan således social innovation vara ett exkluderande begrepp, eftersom det inte används eller är känt av ”folk i allmänhet”.

Enligt Nicole, som samarbetat med Kirunabo inom delprojektet Lekfull mötesplats, blir begreppet social innovation användbart i ett kreativt arbete med att skapa platser där nya idéer ges utrymme. Hon menar att social innovation kan användas som en drivkraft att arbeta inkluderande, snarare än att fungera som ett exkluderande koncept. Nicole drar paralleller till sitt arbete inom konstvärlden där en viktig uppgift är att jobba mot begränsande strukturer och öppna upp för nya tankar och möjligheter.

Jana är en av de aktiva i delprojektet PlayHub. Hon berättar att hon och de andra initiativtagarna inför evenemanget Spela! (varifrån det inledande exemplet kommer) pratade mycket om hur de skulle kunna göra platsen till en verklig mötesplats där människor pratar och interagerar med varandra, snarare än ett traditionellt spel- eller internetcafé där besökarna sätter på sig hörlurar och bara tittar på sina egna skärmar:

Så för oss var det jätteviktigt att göra det här till ett ’community event’, där människor kan komma in och prata om det och uppleva hela den här grejen tillsammans. På det sättet var det mer som... Jag vet inte om det passar liksom hela definitionen av social innovation men det var mer som att ’okej, vi vill att människor ska anknyta till varandra, på något sätt, genom spel, och hur kan vi få det att hända?’ (Intervju med Jana).

Enligt Jana kan social innovation i relation till spel handla om nya sätt att se på och utöva spelande. Hon menar att om man kopplar samman social innovation som begrepp med spel kan man ta spelande ur ett sammanhang där det enbart ses som något man sysslar med hemma för sig själv som underhållning, till att förstås som någonting mer. I spel finns en stor potential att lära och skapa mötesplatser, och för att både förklara och komma åt den potentialen kan social innovation vara till hjälp, resonerar Jana.

Varken Jana, Nicole eller Karla uttrycker att den främsta anledningen till att de sökt sig till eller samarbetat med Kirunabo har varit att projektet arbetar med just social innovation. Det har snarare varit ett begrepp att i efterhand förhålla sig till och använda för att förklara vilken typ av aktivitet eller plats man velat skapa. Karla menar att social innovation är en fras som riskerar att överanvändas och därigenom tappa sin mening och bli otydlig. Hon drar paralleller till begreppet hållbarhet, som enligt henne används av ”alla” företag men att det i många sammanhang sällan backas upp av verkliga åtgärder utan bara blir ett ord som inte betyder något. Här kan man med stöd av Pol & Ville (2009) fråga sig om social innovation fungerar på samma sätt som hållbarhet, det vill säga som ett ”buzzword” utan ett tydligt innehåll, men som kan användas i ideologiska syften och ges skilda innebörder i olika sammanhang. Vad som är en social innovation blir i linje med detta en förhandlingsfråga.

Ett fenomen måste med andra ord definieras som en ”social innovation” för att vara det, vilket är avhängigt av vilka aktörer och medier som är delaktiga i förhandlingsprocessen (jämför Hasselblad 1991). Genom mer eller mindre formali-

*Det historiska sammanhanget är viktigt för att förstå en social innovation på gräsrotsnivå.
Interiör från ångköket i Kiruna. Lägg märke till de nummerade platserna på sittbänkarna.
Hämtad ur Lasse Brunnström, Kiruna – ett samhällsbygge i sekelskiftets Sverige, del II, 1981.*

serade texter, modeller, beskrivningar och beslut sorteras projekt, idéer och fenomen antingen in i social innovationsformatet eller hamnar utanför. I Kirunabos fall är konstruktionen av de olika idéerna och projekten som just innovationer å ena sidan viktig för att hålla ihop projektets olika delar och legitimera att de genomförs under projektets flagg. Graden av "innovativitet" i en idé eller ett förslag blir till ett slags kontrollfråga – ett sätt att filtrera bort initiativ man inte anser passar. Hur innovativt är det här? Kan vi göra det inom ramen för projektet eller är det någonting annat?

Å andra sidan finns en pragmatisk syn på innovativitetens nödvändighet. Vissa projekt kan möjligtvis beskrivas som en

upprepning av någonting som tidigare gjorts, men upplevs ändå så pass roliga, intressanta och viktiga att genomföra att det innovativa elementet kan vara sekundärt. I de fallen blir social innovation – som vi berörde tidigare – en kostym som kläs på i efterhand för att motivera genomförandet av specifika aktiviteter. Denna mer pragmatiska syn på Kirunabo som social innovation kan också iakttas bland de kirunabor som deltagit i projektet. I enkäter som deltagare i olika labb fått besvara ger många av svaren indikationer på att till exempel att mötesplatser för barnfamiljer har stor betydelse för människors vardagsliv och att dessa idag saknas i Kiruna.

I Kiruna finns idag ingen kommunalt

driven öppen förskola². Av insamlade önskemål under en workshop som genomfördes med målgruppen framgår att en sådan verksamhet efterfrågas av många daglediga föräldrar. I arbetet med spåret Lekfull mötesplats har också möjligheter undersökts för att hitta finansiering för någonting som liknar en öppen förskola eller andra verksamheter som svarar upp mot det uttryckta behovet.

En slutsats man kan dra är att en öppen förskoleverksamhet i Kiruna skulle kunna göra nytta och nyttiggöras (implementeras), men eventuellt saknar den betydelsen "nytt" för att kunna klassas som en social innovation. Men om Kirunabo kan bidra till att en sådan verksamhet igångsätts, är det kanske irrelevant om den benämns som ett resultat av en social innovation eller inte. För föräldrarna är verksamheten det centrala, inte benämningen på det som utgjorde dess incitament.

Att Kirunabo bedrivs i just Kiruna beskrivs av många (både i och omkring projektet) som en viktig aspekt av hur det utformas och de betydelser som det tillskrivs i praktiken. Som påpekats av Smith m.fl. (2017) är det historiska sammanhanget viktigt för att förstå en social innovation på "gräsrotsnivå" (Smith et al. 2017:165).

Projektet Kirunabo verkar i en speciell kontext i och med att staden Kiruna befinner sig mitt i en stadsomvandlingsprocess där hela den nuvarande stadskärnan ska flyttas till en annan plats på grund av de omfattande markdeformationer som till följd av att den allt djupare gruvbrytningen riskerar att underminera marken som staden vilar på.

Kiruna befinner sig således i en process av omfattande förändring, och här kan man spekulera i om detta gynnar eller motverkar ett socialt innovationsprojekt. Å ena sidan framhålls möjligheten med

stadsomvandlingen, att den kan nyttjas för att förebygga sociala problem i den nya stadskärnan. Å andra sidan finns en viss trötthet med ständiga omvandlingar. Kirunaborna har under lång tid känt sig utlämnade till gruvbolagets "nycker" och makt att bestämma över stadens utveckling (jfr Nilsson 2009; Grape & Holst 2017).

Även om gruvbolaget och gruvfogden Hjalmar Lundbohm under stadens tidiga år hade som ambition att bygga en "möns-terstad" vad gäller gestaltning och social organisering samt anpassning till geografiska förutsättningar (jfr Sjöholm 2015), är kirunaborna djupt präglade av upplevelser av bolagets godtycklighet. Ett talesätt i staden är att *När LKAB nyser blir Kiruna förkylt* (Nilsson 2009) och mot den bakgrunden kan förändringsambitioner, oavsett om de kallas sociala innovationer eller någonting annat, mötas med skepsis.

AVSLUTNING

En kritisk granskning av social innovation skulle kunna sluta sig till att det handlar om ett "modeord" som egentligen inte beskriver någonting nytt. På liknande sätt som "projekt" tidigare blev lösningen på allehanda problem (Blomberg 2013), hänvisas numera till social innovation som en standardlösning. Detsamma skulle då också kunna sägas om Kirunabo, eftersom det under paraplybegreppen social innovation och sociala innovationslabb innefattar en rad aktiviteter som kan uppfattas som traditionella, till exempel odling, musikkvällar och mötesplatser för daglediga föräldrar.

Det kan också hävdas att tal om initiativ eller projekt i termer av en "social inn-

ovation" främst är ett sätt att få legitimitet "uppifrån" och att kunna motivera initiativet/aktiviteten ur ett resursperspektiv (kommunal logik med tuffa prioriteringar). Exempelvis kan det ge finansiering från statliga myndigheter som Vinnova eller Tillväxtverket.

Dessutom kan sägas att intresset för social innovation är knutet till nyliberala strömningar och nedmonteringen av välfärdssamhället. Social innovation blir till en positiv åtgärd som antas kunna ersätta och kanske till och med förbättra delar av det som tidigare utgjorde välfärdssamhället. I den bemärkelsen legitimerar social innovation (indirekt) nedmonteringen av offentliga insatser.

En annan tolkning, som vi också ansluter oss till, är att social innovation bär på en öppen förståelse av själva innovationsbegreppet. Det behöver inte syfta på någonting fullständigt nytt (vad nu det skulle kunna vara) för att ha ett "värde", eftersom det faktiskt kan bidra med ett aktivt och mångfacetterat förhållnings-sätt till social problemlösning. Oavsett om det handlar om att testa etablerade idéer i nya sammanhang eller delvis nya idéer i traditionella sammanhang så bidrar "social innovation" och "sociala innovationslabbar" till att sätta centrala sociala frågor och problem i centrum. I den bemärkelsen kan social innovation beskrivas som en "innovativ" och betydelsefull före-teelse.

Av deltagarutvärderingar framgår att de mötesplatser som Kirunabo skapat upplevs ha stor betydelse för de personer som medverkat och för Kiruna som samhälle. En majoritet av de svarande uppger att mötesplatserna har gett dem möjlighet att träffa människor de annars inte skulle ha mött. Den sociala samvaron och möjligheten till nya bekanskap lyfts exem-

pelvis fram som det som har varit bäst med träffarna i Mat & Prat.

En deltagare skriver att "[m]ötesplatser som den här betyder jättemycket, man behöver träffa andra inte bara dem man umgås med jämt. Du kan lära dig av andra". En annan konstaterar: "Det här har gjort mig glad!".

Kirunabo har således bidragit till att nya mötesplatser för människor med olika erfarenheter och bakgrunder kommit till stånd, vilket torde vara ett centralt inslag i skapandet av en hållbar stad på medborgarnas villkor. Detta ser vi också som centralt för legitimiteten i social innovation.

NOTER

- ¹ Sanna Bergmans roll i projektet är att dokumentera och aktivt medverka i verksamheter, medan Bo Nilsson fungerar som projekthandledare.
- ² Den verksamhet som har funnits i Kiruna är Öppen lek i Svenska kyrkans regi som hållit till tre dagar i veckan i Tuolluvaara, några kilometer från den nuvarande stadskärnan. Framtiden för den verksamheten är dock osäker då den på grund av personalbrist varit tvungen att lägga ner på obestämd tid (Norrbottnens-Kuriren, 2019-02-01).

REFERENSER

- Andersson, Lisa; Ernits, Heiti & Stoltz Ehn, Anna-Karin, 2018. *Från living labs till transition labs – en forskningsöversikt och kartläggning av innovationsmiljöer för hållbara städer*. Stockholm: Vinnova.
- Augustinsson, Erika (red.), 2018. *Alla pratar om det, men så få gör det – en handbok i effektmätning*. Malmö: Mötesplats Social Innovation.
- Blomberg, Jesper, 2013. *Myter om projekt*. Lund: Studentlitteratur.
- Brown, Andrew & Jones, Matthew, 2000. "Honourable members and dishonourable deeds: Sense-making, impression management and legitimation in the 'Arms of Iraq Affair'", i *Human Relations* 53: 655–690.

- Cho, Charles, 2009. "Legitimation strategies used in response to environmental disaster: A French case study of Total SA's Erika and AZF incidents", i *European Accounting Review*, 18(1), 33–62.
- Creed Douglas, Scully, Maureen & Austin John, 2002. "Clothes make the person? The tailoring of legitimating accounts and the social construction of identity", i *Organization Science* 13(5): 475–496.
- Grape, Ove & Holst, Susanne, 2017. *Maktens ansikte i malmens rike – den perifera staten. Om avveckling och utveckling i spåren av gruvornas expansion i Malmfälten*, i Öhman, Anders, & Nilsson, Bo (red.). *Brännpunkt Norrland. Perspektiv på en region i förändring*. Umeå: H:ström.
- Hasseblad, Hans, 1991. *Administrativa innovationer i organisationer*. Uppsala: Företagsekonomiska institutionen.
- Hultkrantz, Lars, 2014. "Sociala investeringsfonder – ett nytt sätt att styra kommunalt förändringsarbete?" *Socialmedicinsk tidskrift*. Vol 91:3
- Gustafsson, Felicia & Netz, Andreas, 2018. *Social innovation i Sverige: Kartläggning av ekosystemet för social innovation*. Stockholm: Vinnova Rapport VR 2018:01.
- Kieboom, Marlieke, 2014. *Lab Matters: Challenging the Practice of Social Innovation Laboratories*. Amsterdam: Kennisland.
- Lindberg, Malin; Tengqvist, Anna & Sevedag, Vanessa, 2018. *Social innovation i Europeiska socialfonden*. Stockholm: Forte & Svenska ESF-rådet.
- Lindberg, Malin; Gawell, Malin & Neubeck, Truls, (2019, ej publicerad). *Samhällsförändring genom innovationslab? Erfarenheter från VINNOVA-finansierade projekt*.
- Moulaert, Frank; MacCallum, Diana; Mehmood, Abid & Hamdouch, Abdelillah (red.) 2014. *The international handbook on social innovation: Collective action, social learning and transdisciplinary research*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Nilsson, Bo, 2009. *Kiruna. Staden som ideologi*. Umeå: Boréa.
- Nählander, Johanna & Fogelberg Eriksson, Anna, 2015. *Ledarskap för innovation i offentlig sektor*. Linköping: HELIX Working Papers ISSN 1654–8213.
- Näringsdepartementet, 2018. *Regeringens strategi för sociala företag – ett hållbart samhälle genom socialt företagande och social innovation*. Artikelnummer: N2018:04. Tillgänglig: <https://www.regeringen.se/informationsmaterial/2018/02/regeringens-strategi-for-sociala-foretag--ett-hallbart-samhalle-genom-socialt-foretagande-och-social-innovation/>. Hämtad 2019-06-25.
- Pol, Eduardo & Ville, Simon, 2009. "Social innovation: Buzz word or enduring term?" *The Journal of Socio-Economics* 38(6): 878–885.
- Sjöholm, Jennie, 2015. "Att flytta en mönsterstad" *Fabrik & Bolig*, december 2015, ss 24–43. Tillgänglig: http://www.academia.edu/26567022/Att_flytta_en_m%C3%B6nsterstad. Hämtad 2019-06-25.
- Smith, Adrian; Fressoli, Mariano, Abrol; Dinesh, Around, Elisa & Ely, Adrian (red.), 2017. *Grassroots Innovation Movements*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Sveriges kommuner och landsting (SKL), 2015. *En innovationsvänlig offentlig verksamhet*. Stockholm: SKL.
- Sveriges kommuner och landsting (SKL), 2017. *Innovationslab för samhällsutveckling*. Stockholm: SKL.
- Westley, Frances, McGowan, Katherine, Tjörnbo, Ola (red.) 2017. *The Evolution of Social Innovation – Building Resilience Through Transitions*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

WEBBKÄLLOR

- Norrbottnens-Kuriren, 2019. *Öppen lek i Kiruna stängs på obestämd tid*. <https://www.kuriren.nu/nyheter/oppen-lek-i-kiruna-stangs-pa-obestamd-tid-nm5019733.aspx>. Hämtad 2019-06-13.
- Mötesplats Social Innovation (u.ä.), "Om oss". <http://www.socialinnovation.se/>. Hämtad 2019-06-13.

SUMMARY

Social innovation and Kirunabo. Legitimization of a contemporary concept

(Social innovation och Kirunabo: legitimering av ett begrepp i tiden)

This article is about “social innovation”, a concept and a set of methods that have had a major impact in recent years in different sectors of society and in research. With empirical examples from Kirunabo, a two-year social innovation project in the town of Kiruna, the article illustrates different meanings of social innovation and how it is applied in practice. The article also discusses how social innovation is legitimized and motivated in general, and how it could be understood in relation to general (ideological) tendencies in society. Furthermore, the article comprises a discussion of limita-

tions and strengths with social innovation, and one conclusion is that social innovation has contributed to the strive for social sustainability in Kiruna.

Keywords: Social innovation, legitimization, Kirunabo, social sustainability

Sanna Bergman is currently working as a project assistant in “Kirunabo– Social Innovation LAB” at the Department of Culture and Media Studies, Umeå University. She has a master’s degree in ethnology from Södertörn University, specialized in cultural diversity and transnational processes in Europe.

Bo Nilsson is professor in ethnology at the Department of Culture and Media Studies, Umeå university. His research comprises studies of rurality, rural politics, rural protests, rural voluntary work and rural mobilization from different perspectives.

Extraktivt våld och urfolks koppling till mark

KRISTINA SEHLIN MACNEIL

är filosofie doktor i etnologi och verksam som forskare vid Vaartoe – Centrum för samisk forskning, Umeå universitet. Hon disputerade 2017 på avhandlingen *Extractive Violence on Indigenous Country: Sami and Aboriginal Views on Conflicts and Power Relations with Extractive Industries*.

NIILA INGA är renskötare i Laevas čearru, tidigare förbundsordförande vid Sámiid Riikkasearvi (Svenska samernas riksförbund, SSR) och ordförande i Laevas čearru.

INLEDNING

Denna artikel är en omarbetad version av en presentation som hölls av författarna vid konferensen *La Responsabilité de Protéger. Écologie et Dignité* (The responsibility to protect. Ecology and dignity) vid Université Laval i Quebec i början av oktober 2017. Kristina Sehlin MacNeil och Niila Inga lärde känna varandra som forskare och forskningsdeltagare under Kristinas avhandlingsarbete, vilket avslutades i februari 2017. De har sedan dess inbjudits att tala tillsammans vid en rad olika konferenser. Detta är deras första gemensamma publikation, samt den första artikeln på svenska som behandlar Sehlin MacNeils resultat från hennes avhandling *Extractive Violence on Indigenous Country* (2017), där hon med utgång i begreppet "Extraktivt våld" diskuterar om urfolks perspektiv på marken och på kopplingen mellan människa och mark.

Samerna är inte enbart erkända som Sveriges urfolk, utan även som ett *folk* i svensk grundlag sedan 2011 (Hansen och Olsen 2006; Reimer-son 2015: 21). Detta kan jämföras med Australien, där urfolken (aboriginska folk och Torres Strait islander-folk) inte ens omnämns i Australiens konstitution (Constitutional Recognition 2019; Maddison 2013). Där har under senare år pågått en landsomfattande och mycket omstridd kampanj för att förändra detta, kampanjen – som nu har avslutats – gick under namnet Recognise och målet var en förändring i konstitutionen för inkludering av Australiens första invånare (Langton 2012; Recognise 2019). Många företrädare för de Australiska urfolken har stigit fram och kritiserat den påkostade kampanjen eftersom de upplevde den som ytterligare ett försök att sopa de verkligt brännande frågorna, om rättigheter till marken och självstyre, under mattan (Se exempelvis Liddle 2015b). 1982 hävdade Eddie

*Betespaus under flytt längst österut i vår/höstlanden, Kiruna skymtar längst bort. December 2018
Foto: Niila Inga.*

Koiki Mabo, en man från Meriamfolket vars marker är på ön Mer utanför staten Queenslands kust, sina markrättigheter i det legendariska rättsfallet Mabo vs. Queensland. Tio år senare dömde Australiens högsta domstol till Mabos fördel vilket upphävde terra nullius-doktrinen som sedan 1700-talet stipulerat att Australien var "ingens land" när engelsmännen anlände (Reynolds 2003: 11).

Eddie Koiki Mabo ska ha sagt att han ville frigöra inte enbart urfolken utan även de vita australierna. Enligt honom levde kolonistörerna fängslade i en livslögn då de kunde se urfolken men ändå hävdade att de inte var där (SBS On Demand 2012). Vad gäller situationen för samer i Sverige finns, förutom erkännanden som urfolk och som ett folk i svensk grundlag, även Sametinget, inrättat 1993, samt sedan år 2000 en svensk ratificering av Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter (där samerna ingår) och Europeiska språkstadgan om landsdels- eller minoritetsspråk (Lantto och Mörkenstam 2015: 148; Pietikäinen et al. 2010: 16–17). Det ter sig således som att samers och Australiska urfolks situationer borde vara dramatiskt olika då kolonisation har skett på olika sätt på dessa platser och de politiska utvecklingarna varit olika. Men sett till en annan aspekt av kolonialism, som kan kallas den utvinningsdrivna ideologin, (Loomba (2015: 21) uttrycker det som att resurser ska utvinnas ur kolonierna för att berika "moderlandet" – i fallet Sverige kanske mer "moderstaten" eller "moderregionen") tycks situationen för samer och Australiska urfolk snarare mycket lik.

Extractive Violence eller extraktivt våld på svenska, definieras som: "A type of direct violence against nature and/or people and animals that is caused by ex-

tractivism and that primarily affects peoples closely connected to land. Extractive violence requires a deep spiritual connection to Country" (Sehlin MacNeil 2017: 23). Med andra ord innebär detta en form av direkt våld riktat mot naturen och/eller människor och djur som orsakas av utvinningsaktiviteter och som framför allt påverkar människor med nära koppling till marken. En "nära koppling" till marken ska här förstås som en mångfacetterad koppling som bygger på förhållningssätt, språk och kommunikation, kunskap, andlighet, praktiska aspekter – så som hållbarhet – och rättigheter. Ett exempel som kan illustrera en sådan nära eller djup koppling mellan människor och deras marker är Adnyamathanha-folkets *Muda*.

Adnyamathanha-folket är ett av Australiens urfolk och hemmahörande i och omkring bergskedjan Flinders Ranges i södra Australien, deras språk är Yura Ngwarla och Muda är begreppet som beskriver kopplingen mellan Adnyamathanha *yuras* (människor) och deras *yarta* (mark) (Marsh 2010: 123). Muda är en slags karta över hur en människa ska leva sitt liv, tillsammans med marken. Marsh (2010: 124) beskriver: "Muda är den unika spirituella länken mellan Adnyamathanha *yuras* och *yarta* och kulturella resurser. Muda är ett sätt att bära kunskap och förståelse som överförs från generation till generation. Det härstammar från och utmärks genom träd, klippiga utsprång, flodbäddar eller källor eller andra icke-mänskliga formationer eller fenomen, men det kan även vara kunskap om väderfenomen eller om djurs beteenden." [Vår översättning].

Extraktivt våld på urfolks marker – vilket i svensk kontext innebär på samisk mark – utgör således inte enbart ett våld mot naturen, utan innebär även ett våld

Fjällvinter: Betande renar på fjället våren 2019, i hjärtat av Laevas. Foto: Niila Inga.

mot människorna som på flera olika sätt har en nära, stark och djup koppling till marken (Sehlin MacNeil 2017). Rensköttande samer, i den del av Sápmi som ligger inom Sveriges gränser, har enligt svensk rennäringslag rätt att bruka landområden för renbete (även i viss utsträckning för jakt och fiske), detta grundas på urminnes hävd (Allard 2015: 44–45). Trots att renskötselrätten enligt lagstiftningen uppbärs av den samiska befolkningen, och således är en kollektiv rättighet, måste samer vara medlemmar i samebyar för att vara rensköttare (Allard 2015: 56–59). Det finns idag 51 samebyar i Sverige, en första version av denna uppdelning gjordes redan i slutet 1800-talet efter förslag av den så kallade Lappkommittén, gränsdragningen mellan byarna gjordes dock av länsstyrelserna, och det

har sedan dess endast gjorts mindre förändringar (Lantto 2011: 41–44).

De rättigheter som rensköttande samer har att förhålla sig till återfinns inom rennäringslagen och hanteras av länsstyrelserna i de relevanta länen (Brännström 2017: 99). I praktiken innebär detta att samer måste ha renar för att kunna nyttja sina traditionella marker (Löf 2014: 47). I förlängningen hänger alltså kopplingen till marken – de delar av kopplingen som baseras på att kunna befinna sig på och leva med sina marker – på renen. Niila Inga, rensköttare i Laevas *čearru*, uttrycker det som att ”det är renen som är rättighetsbäraren”.

När då traditionell renskötsel hotas i och med olika former av extraktivt våld – bland annat utvinningsindustriens framfart och annan markanvändning, i vissa

fall även turism – samt klimatförändringar, hotas också renskötarnas koppling till marken.

EXTRAKTIVT VÅLD SOM BEGREPP

Extraktivt våld definieras som en form av direkt våld (Sehlin MacNeil 2017). Detta kan förstås i en kontext tillsammans med andra former av våld, exempelvis kulturellt och strukturellt våld (Galtung 1990; 1969). Fredsforskaren Johan Galtung har introducerat en modell, känd som Galtungs våldstriangel, där strukturellt, kulturellt och direkt våld samspelar. Direkt våld utgörs av fysiskt eller psykosocialt våld som skadar kroppen; strukturellt våld är skadliga och diskriminerande samhällsstrukturer; och kulturellt våld utgörs av kultur, attityder och idéer i ett samhälle, som underbygger och legitimerar strukturellt och direkt våld (Galtung och Fischer 2013).

Galtungs definition av våld är: "avoidable insults to basic human needs lowering the real level of needs satisfaction (far) below what is potentially possible" (Galtung och Fischer 2013: 43). Han har med andra ord skapat en bred definition av vad våld är och kan vara och detta har väckt både motstånd och medhåll inom forskarvärlden (se exempelvis Boulding 1977; Dilts 2012; Walker 2004). Trots det är Galtungs våldstriangel en etablerad modell och framför allt konceptet strukturellt våld är välkänt och användningen av det som analysverktyg utbredd (Ramsbotom, Woodhouse och Miall 2011). Det är även främst konceptet strukturellt våld som har kritiserats då en del forskare ansett att det är för brett. Både strukturellt och kulturellt våld kallas ibland osynliga former av våld, detta är även kärnan i kri-

tiken. Vissa anser att en bred definition av våld gör våldet omöjligt att urskilja (Bufacchi 2005). Barnett (2008: 78) skriver att det strukturella våldets funktion är att framhäva de negativa konsekvenserna av ojämn makt- och resursfördelning och att förstå dessa som mycket destruktiva sociala processer som går att undvika, men han kritiserar samtidigt att Galtung inte har fastställt hur dessa ska undvikas utan att han lämnat de frågorna öppna: "Galtung leaves open the question of pathways to redistribute power and resources".

Vad gäller extraktivt våld, en typ av våld som i stor utsträckning påverkar urfolk, är en bred definition av vad våld är och kan vara nödvändig. Det innebär att det kan finnas plats för urfolks perspektiv, så som ovan nämnda Muda eller samisk koppling till marken. Med en snävare definition av våld, exempelvis den som Dewey (1980: 246 citerad i Bufacchi 2005: 195) erbjuder – fysisk kraft som slår fel – finns inget utrymme för urfolks perspektiv. Dewey (1980: 246 citerad i Bufacchi 2005: 195) skriver: "When the dynamite charge blows up human being instead of rocks, when its outcome is waste instead of production, destruction instead of construction, we call it not energy or power but violence". Dewey beskriver tydligt hur en ekonomiskt tillväxtorienterad kultur med utvinningsideologi ser på våld – våld sker inte om marken skadas, det beskrivs då som produktion och konstruktion, som tillväxt – något som är positivt. Våld sker endast om människor skadas.

Men hur blir det då om våld mot marken innebär att människor skadas även om de inte sprängs i bitar? Kan våldet mot marken fortfarande beskrivas som produktivt och konstruktivt då?

Om de stenar som sprängs – en handling som Dewey likställer med produk-

tion, konstruktion, energi och kraft – förkroppsligar liv, familjer, lagar, ansvar och kulturarv? (Marsh 2010: 124; Liddle 2015a). Reid (Reid och Taylor 2011) som är Kokatha (ett urfolk i södra Australien) beskriver hur hans äldre släktingar blev fysiskt sjuka och fick bland annat njursvikt, diabetes och hypertoni efter att ett gruvbolag byggde en serviceväg som förstörde Kokatha-folkets totem, ödlemanen som kunde ses i topografin. Reid (Reid and Taylor 2011: 20) beskriver hur hans folks världsbild och spirituella koppling till marken säger dem att de blir sjuka om deras heliga platser förstörs, eftersom det skadar kopplingen mellan folket och deras marker.

Att urfolks perspektiv sällan får utrymme när de ställs mot utvinningsindustrierna är välkänt (Howlett et al. 2011; Lawrence 2014; O’Faircheallaigh 2016; Sehlin MacNeil 2019). Men hur urfolkens perspektiv förstås av utvinningsaktörer, även när de får utrymme, är mindre känt – vår erfarenhet är att urfolks perspektiv och mångfacetterade kopplingar till marken ofta förminskas eller ignoreras i möten med utvinningsaktörer. Istället framträder ett samspel mellan kulturellt, strukturellt och extraktivt våld riktat mot urfolken i situationer där markintrång, i form av utvinningsaktiviteter, sker på urfolks marker (Sehlin MacNeil 2015; Sehlin MacNeil 2017).

ATT LEVA MED MARKEN

För de flesta samer har renen enorm betydelse. Alla delar av djuret används och renen är central för samisk historia, samhälle och kultur. Som tidigare nämnts är renen och renskötseln också nära kopplade till frågor om samisk tillgång till

mark och rättigheter till vissa traditionella områden (Löf 2014: 47).

Det finns en årscykel inom renskötseln som löper med årstiderna. Renskötseln skiljer sig både lokalt och regionalt eftersom olika samebyar befinner sig i olika klimatzoner. Fjällsamebyar och skogssamebyar praktiserar också renskötsel på lite olika sätt. Trots det finns ett gemensamt mål för alla renskötare och alla samebyar: att se till att renen har tillgång till tillräckliga betesmarker med bästa möjliga bete inom de olika samebyarnas renbetesområden. Renarna vandrar fritt och följer de naturliga årstidsväxlingarna, renskötaren följer renarna och säkerställer att de har det bra. De är därför beroende av naturliga betesmarker vilket också är en del av traditionen och kulturen inom renskötseln, renen ska få vandra fritt och livnära sig på det naturen tillhandahåller.

Ingen renskötare vill stängsla in sina djur och utfodra dem med konstgjord föda annat än i nödfall när naturbetet inte finns tillgängligt av olika orsaker. Under vintertid äter de framför allt renlav och hänglav men tillgången till dessa begränsas av snömängden (Horstkotte 2013: 16). Renen behöver således kunna flytta från betesmark till betesmark beroende på årstider och betets tillgänglighet. Utvinningsindustriernas framfart, så som gruvdrift, vindparker, skogsbruk, vattenkraft och turism och den infrastruktur som de kräver, har inneburit stora störningar och fått svåra konsekvenser för renskötseln. En del renskötare tvingas idag flytta sina renar med lastbil för att kunna säkerställa djurens säkerhet, eftersom de behöver korsat trafikerade vägar, sjöar som inte längre fryser eller järnvägar, men också på grund av att rastbeten längs flyttlederna förstörts av exploatörer av olika slag.

I Laevas cearru, en utav de 51 samebyar

Fjällvinter: Vändning av västkanten våren 2019 i närheten av Kebnekaise. Foto: Niila Inga.

som finns i Sverige, och som är belägen i Kirunaområdet, har några renskötare under extrema vintrar, när det naturliga betet är otillgängligt, tvingats hålla sina renar i hägn för att kunna säkerställa att de inte svälter ihjäl. Detta är en nödgärd som inträffar under extremvintrar, men extrema säsonger blir allt vanligare och renarna får allt svårare att hitta mat på vintern. Det är heller inte unikt för Leavvas čearru, i stort sett alla samebyar drabbas av liknande problematik. Klimatförändringar innebär mer extrema väderförhållanden samt oförutsägbara och snabba växlingar, exempelvis att renlaven, som renen vanligtvis kommer åt genom att sparka bort snö, täcks under is på grund av att det regnar på vintern, då kan renen inte lukta sig till den. Eller att ex-

trem värme och torka under sommaren slår ut gräs och örter som renarna då äter, samt försämrar renens möjligheter till att återställa och bygga upp energidepåer inför den kommande vintern. Andra sätt att säkerställa att renarna får tillräckligt med mat är stödutfodra, något som många renskötare tvingas göra.

Niila Inga berättar dock att det både är väldigt kostsamt och skapar problem för renen vars matsmältningssystem inte är anpassat för fodret de då får eftersom det tillgängliga tillskottsfodret är av sommarskörd, samt att renarna lättare drabbas av sjukdomar när renskötarna måste hålla större mängder djur inhägnade under en längre period för att kunna utfodra dem.

För Laevas čearru är utvinningsindustriens negativa påverkan på renskötseln

mycket tydlig, samebyn har bland annat LKABs stora gruva på sina marker. Utöver de har de erfarenhet av skogsbruk, vindkraft, turism och infrastruktur som äter av de marker renen behöver för att kunna beta. Allt sammantaget blir enorma störningar och när klimatförändringar läggs till bilden framträder en komplex framtid för renskötseln. Niila Inga förklarar att varje kvadratmeter mark är oerhört viktig om renskötseln ska klara en anpassning till det nya klimatet. Dessa kvadratmetrar är dock attraktiva även för utvinningsaktörer av många olika slag och renskötare har en diger uppgift framför sig i att upprätthålla sin livsföring samtidigt som de ska försöka bibehålla sina marker.

SLUTORD

Extraktivt våld, underbyggt av kulturellt och strukturellt våld, sker i asymmetriska maktrelationer eller konfliktsituationer. Dessa konflikter, som inbegriper urfolk, har sina rötter i koloniala strukturer och attityder. Där vinst-, tillväxt- och utvinningsdrivna ideologier är dominanta och där urfolks perspektiv på marken och på kopplingar mellan människa och mark, vanligtvis trivialiseras eller ignoreras (Sehlin MacNeil 2017). De senaste årens debatter om klimatförändringar har dock medfört att urfolkens kunskaper om och perspektiv på de marker de förvaltar fått mer utrymme, både medialt och politiskt.

För några år sedan intervjuades Noam Chomsky på Alternet (Rosenmann 2016) och sa då: "Den som inte lever under en sten vet att vi står inför en potentiell miljökatastrof och inte i en avlägsen framtid. Över hela världen är det urfolkssamhällen som försöker hålla oss tillbaka: First

Nations i Kanada, urfolk i Bolivia, aboriginer i Australien, stamfolk i Indien. Det är fenomenalt att över hela världen är det de som vi kallar "primitiva" som försöker rädda de av oss som vi kallar "upplysta" från total katastrof" [Vår översättning]. Det Chomsky uttryckte har viskats, talats och skrikits av urfolk under många års tid. Urfolks protester mot förstörelse av mark är oräkneliga och globala. Vissa är högljudda och synliga, andra tysta och strategiska, vissa är snabbt överspelade, andra håller på i årtal.

Chomskys uttalande får även stöd hos forskare som försökt att beskriva urfolks kulturer från icke-koloniala perspektiv, där ömsesidiga relationer mellan människor och mark, som inte går ut på att äga, förstöra eller bemästra den, beskrivs som förmögna och intelligenta ekonomier (Gammage 2011; Broome 2010).

Konceptet extraktivt våld är användbart för att belysa de asymmetriska maktstrukturer som tenderar att osynliggöra urfolks perspektiv, när de ställs mot utvinningsindustrierna. Konceptet kräver dock en förståelse för de mångfacetterade kopplingar till mark som många urfolk har. Galtung (1969; 1990) visar, genom koncepten strukturellt och kulturellt våld, att våld inte alltid behöver fysiskt, tvärtom kan våld ha många olika former och uttryck.

Vi anser att det är viktigt att benämna och identifiera strukturellt, kulturellt och extraktivt våld som *våld*. Genom att visa hur extraktivt våld mot mark även kan vara ett slags våld mot människor och/eller djur finns kanske en större möjlighet för utvinningsaktörer att förstå de allvarliga konsekvenser som utvinningsindustrier och utvinningsideologier har för urfolk.

REFERENSER

- Allard, Christina, 2015. *Renskötselrätt i nordisk belysning*. Göteborg/Stockholm: Makadam Förlag.
- Barnett, Jon., 2008. "Peace and Development: Towards a New Synthesis", i *Journal of Peace Research* vol. 45, no. 1: 75–89.
- Boulding, Kenneth E., 1977. "Twelve Friendly Quarrels with Johan Galtung", i *Journal of Peace Research* vol. 14, no. 1: 75–86.
- Broome, Richard, 2010. *Aboriginal Australians: A History Since 1788*. Fourth edition. Crows Nest, Australia: Allen & Unwin.
- Brännström, Malin 2017. *Skogsbruk och renskötsel på samma mark: En rättsvetenskaplig studie av äganderätten och renskötselrätten*. Umeå: Doktorsavhandling, Skrifter från Juridiska institutionen vid Umeå universitet, 35.
- Bufacchi, Vittorio, 2005. "Two Concepts of Violence", i *Political Studies Review* vol. 3: 193–204.
- Constitutional Recognition, 2019. Australian Government Department of the Prime Minister and Cabinet. <https://www.pmc.gov.au/indigenous-affairs/constitutional-recognition> (Accessed 20 juni 2019).
- Dilts, Andrew, 2012. "Revisiting Johan Galtung's Concept of Structural Violence", i *New Political Science* 34 (2): 191–194.
- Galtung, Johan, 1969. "Violence, Peace, and Peace Research", i *Journal of Peace Research* 6(3): 167–191.
- Galtung, Johan 1990. "Cultural Violence", i *Journal of Peace Research* 27(3): 291–305.
- Galtung, Johan & Fischer, Dietrich, 2013. *Johan Galtung Pioneer of Peace Research*. Heidelberg/New York/Dordrecht/London: Springer.
- Gammage, Bill, 2011. *The Biggest Estate on Earth. How Aborigines Made Australia*. Crows Nest, Australia: Allen & Unwin.
- Hansen, Lars Ivar & Olsen, Bjørnar, 2006. *Samer-nas historia fram till 1750*. Stockholm: Liber.
- Horstkotte, Tim, 2013. *Contested Landscapes: Social-Ecological Interactions Between Forestry and Reindeer Husbandry*. Doctoral dissertation. Umeå: Umeå universitet.
- Howlett, Catherine; Seini, Monica; McCallum, Diana & Natalie Osborne, 2011. "Neoliberalism, Mineral Development and Indigenous People: a framework for analysis.", i *Australian Geographer* 42(3): 309–323.
- Langton, Marcia, 2012. "Indigenous exceptionalism and the constitutional 'race power'". Address given at the Melbourne Writers Festival, Federation Square, Melbourne, 26 August.
- Lantto, Patrik, 2012. *Lappväsendet: Tillämpningen av svensk samepolitik 1885–1971*. Umeå: Umeå University, Centre for Sami Research.
- Lantto, Patrik & Mörkenstam, Ulf. 2015. "Action, Organisation and Confrontation: Strategies of the Sámi Movement in Sweden during the Twentieth Century", i Mikkel Berg-Nordlie; Jo Saglie & Ann Sullivan (eds.). *Indigenous Politics: Institutions, Representation, Mobilisation*. United Kingdom: ECPR Press, 135, 163.
- Lawrence, Rebecca. 2014. "Internal colonisation and Indigenous resource sovereignty: wind power developments on traditional Saami lands", i *Environment and Planning D: Society and Space* 2: 10361053.
- Liddle, Catherine, 2015a. Why a connection to country is so important to Aboriginal communities. NITV. 22 October. <http://www.sbs.com.au/nitv/article/2015/10/22/why-connection-country-so-important-aboriginal-communities> (Accessed 27 April 2018).
- Liddle, Celeste, 2015b. 87% of Indigenous people do not agree on recognition. You'd know if you listened", *The Guardian*. 19 June 2015. <https://www.theguardian.com/commentis-free/2015/jun/19/87-of-indigenous-people-do-not-agree-on-recognition-you-d-know-if-you-listened> (Accessed 26 June 2019).
- Loomba, Ania. 2015. *Colonialism/Postcolonialism Third Edition*. London and New York: Routledge.
- Löf, Annette, 2014. *Challenging Adaptability. Analysing the Governance of Reindeer Husbandry in Sweden*. Umeå: Umeå University, Department of Political Science.
- Maddison, Sarah, 2013. "Indigenous identity, 'authenticity' and the structural violence of settler colonialism", i *Identities*, 20:3, 288–303, DOI: 10.1080/1070289X.2013.806267.
- Marsh, Jillian, 2010. *A Critical Analysis of Decision-making Protocols used in Approving a Commercial Mining License for the Beverley Uranium Mine in Adnyamathanha Country: Toward Effective Indigenous Participation in Caring for Cultural Resources*. PhD thesis, Department of Geographical and Environmental Studies, University of Adelaide.

- O'Faircheallaigh, Ciaran, 2016. *Negotiations in the Indigenous World: Aboriginal Peoples and the Extractive Industry in Australia and Canada*. New York: Routledge.
- Pietikäinen, Sari; Huss, Leena; Laihiala-Kankainen, Sirkka; Aikio-Puoskari, Ulla & Lane, Pia, 2010. "Regulating Multilingualism in the North Calotte: The Case of Kven, Meänkieli and Sámi Languages", i *Acta Borealia*, 27:1, 1–23.
- Ramsbotham, Oliver, Woodhouse, Tom & Miall, Hugh, 2011. *Contemporary Conflict Resolution*. 3rd Edition. Cambridge: Polity Press.
- Recognise, 2019. <http://www.recognise.org.au/index.html> (Accessed 20 juni 2019).
- Reid, John Binda & Taylor, Kerry, 2011. "Indigenous Mind: A Framework for Culturally Safe Indigenous Health Research and Practice", i *Aboriginal and Islander Health Worker Journal* 35(4): 19–21.
- Reimerson, Elsa, 2015. *Nature, Culture, Rights: Exploring Space for Indigenous Agency in Protected Area Discourses*. PhD thesis, Umeå University.
- Reynolds, Henry, 2003. *The Law of the Land Third Edition*. Camberwell, Australia: Penguin Books.
- Rosenmann, Alexandra, 2016. *Chomsky: America Is on the Decline: Guess Who's to Blame?* Alternet. <https://www.alternet.org/culture/chomsky-america-decline-guess-whos-blame> (Accessed April 27 2018).
- SBS On Demand. 2012. First Australians Season 1 Episode 7 – We Are No Longer Shadows. <https://www.sbs.com.au/ondemand/video/11723331504/first-australians-we-are-no-longer-shadows> (Accessed June 26 2019).
- Sehlin MacNeil, Kristina, 2019. "Undermining the resource ground: Extractive violence on Laevas and Adnyamathanha land", i E. Gunilla Almered Olsson and Pernille Gooch (eds), *Natural Resource Conflicts and Sustainable Development*. Routledge, pp. 99–113.
- Sehlin MacNeil, Kristina, 2017. *Extractive Violence on Indigenous Country: Sami and Aboriginal Views on Conflicts and Power Relations with Extractive Industries*. PhD thesis, Umeå University.
- Sehlin MacNeil, Kristina, 2015. "Shafted. A Case of Cultural and Structural Violence in the Power Relations Between a Sami Community and a Mining Company in Northern Sweden. *Ethnologia Scandinavica*, i *A Journal for Nordic Ethnology* 45: 73–88.
- Walker, Polly O., 2004. "Decolonizing Conflict Resolution: Addressing the Ontological Violence of Westernization", i *The American Indian Quarterly* 28(3&4): 527–549.

SUMMARY

Extractive violence and Indigenous connections to land

(*Extraktivt våld och urfolks koppling till mark*)

Extractive violence on Indigenous peoples' lands is not only a violation against nature but also a violation against Indigenous peoples who experience close connection to land. This paper explores how Australian Aboriginal people and reindeer herding Sámi in Sweden connect with their lands and how these connections are threatened by extractivism. Extractive activities cause destruction of reindeer grazing lands and interrupts reindeer migratory patterns. The reindeer is the backbone of Sámi history, culture and society and is the foundation for language and traditional Sámi livelihoods. Reindeer herding Sámi communities in Sweden depend on the reindeer to exercise their rights to land, as the rights are connected to reindeer grazing. In Australia, where Indigenous peoples can be awarded certain land rights through Native Title, they are nonetheless still fighting to become recognized in the Australian constitution. Many Indigenous Australians also desperately work to save sacred sites from destruction due to extractivism. This creates complex dynamics between connection to land, rights and extractivism on Indigenous lands.

Keywords: Aboriginal, Australia, Connection to land, Extractive violence, Sámi.

*Kristina Sehlin MacNeil, PhD, Researcher at Vaartoe – Centre for Sami Research, Umeå University, Sweden.
Niila Inga, Reindeer herder, Laevas iearru.*

Antecknat

Vägar till kunskap om kultur

Av EDDY NEHLS

Kultur är en oöverblickbar förändringsprocess utan tydlig början och definitivt slut. Kunskapen som kulturforskningen resulterar i kan och får därför inte läsas in eller göras svårtillgänglig för den allmänhet som rönen ytterst berör. Kunskap om kultur får inte bli en angelägenhet för experter. Olika tolkningar av forskningsresultaten behöver omsättas i människors vardag för att kunna göra skillnad där, och resultaten kan bara värderas utifrån förändringarna som kan härledas till receptionen av texterna som produceras av forskarna. Det är ute i samhället som kunskapen får sitt eventuella värde.

Dessa tankar bildar utgångspunkt för den bok jag står i begrepp att färdigställa och som kan sägas utgöra mitt livsverk, mitt bidrag till kulturforskningen i allmänhet och till etnologin i synnerhet. I boken riktas fokus mot mellanrummen och jag undersöker förutsättningarna för en mer samtalande syn på kunskap, särskilt om kultur; dess preliminära titel är *Omvägar till kunskap om kultur. Försök till formulering av en*

mellanrummens filosofi. Här tänkte jag presentera några av tankebyggets centrala och bärande delar.

FÖRÄNDRING OCH KUNSKAP SOM KULTUR

För att förstå kultur på det sätt som jag menar att kultur behöver förstås på, krävs ett mer samtalande och personligt anslag och texten måste kunna läsas även av lekmän. Jag hävdar att en text om kultur(vetenskap) som inte kan läsas av alla inte bör läsas av någon. Var och en har sin unika förstahandserfarenhet av kulturen och kulturforskningen bidrar främst med tolkningar och verktyg att tänka med; inte sanningar eller definitiva och otvetydiga resultat. Kulturforskning handlar om studier av förändring, i rörelse (Nehls 2017).

Frågorna som kulturvetare arbetar med är frågor utan givna svar. Det är viktigt att lägga märke till och förstå, annars finns en risk att fokus riktas mer mot resultatens giltighet (som alltid kan diskuteras) än mot vardagstillvaron och verkligheten som

kulturforskaren försöker förstå.

I boken presenteras förhållningsregler och verktyg som är tänkta att inspirera fler att engagera sig i sökandet efter förståelse för tillblivelsen av den kultur som både påverkar och påverkas av människor och det som händer mellan dem. Därför är samtal och mellanrum två av bokens viktigaste begrepp. Förändringstakten i dagens samhälle har ökat markant bara under min livstid. När förändringen går snabbare och snabbare kommer även små glapp (tid för granskning och publicering) att spela roll för kunskapens angelägenhetsgrad. Vetenskapen, särskilt etnologin, behöver bli mer öppen, fler behöver kunna och även få granska resultaten, inte en gång innan publiceringen, utan kontinuerligt. Jag vill se ett rörligare och mer levande och öppet system, både för publicering och granskning av vetenskapliga resultat, där inget är ristat i sten. Vetenskapliga texter är alltid början på något, inte slutet. Vetenskapen håller dock olyckligtvis på att fjärma sig från livet och

forskningsresultat uppfattas tyvärr av många som ett slags karta som verkligheten ska anpassa sig efter, istället för tvärtom. En mer öppen vetenskaps- och kunskapssyn skulle kunna ändra på det och etnologin är ett ämne som skulle kunna gå i bränschen för en sådan utveckling.

Synen på kunskap är kulturellt upprätthållen och den forskare eller de forskningsresultat som går på tvärs mot allmänhetens *förväntningar* på hur forskning bedrivs och vetenskapliga resultat ska se ut riskerar att avfärdas. Det är bara en i raden av kulturens många inneboende paradoxer. Att sprida insikter om kulturens karaktär är många gånger otacksamt. Som lärare på högskolan får man ibland höra: "Men kan du inte bara tala om hur det är." Problemet är att det är just det jag gör, talar om hur det är eller snarare hur det blir till. Kultur är till sin natur komplex och motsägelsefull. Ändå är det ofta kulturvetaren som får klä skott för verklighetens oöverblickbarhet, när mottagarens frustration växer på kvadraten av ansträngningen för att förstå och få kulturen att passa in i den vetandets ram som för tillfället gäller.

Kunskap och kultur ser jag som *gemensamma resurser*. Man kan säga att vi lånar kunskaperna en tid och använder dem. Och genom att bruka dem förändras kunskaperna tillsammans med an-

vändarna, ömsesidigt. Kunskap är vetande som traderats över tid, inom och mellan kulturella gemenskaper; alltså en dynamisk helhet som rymmer mer än bara tankar och ord. Mina kunskaper är med andra ord inte helt och hållet mina; jag delar dem med andra och dess innebörd uppstår mellan. Förändringen uppstår inte inom någon eller något, utan mellan. Alla helheter består *även* av mellanrum och det är där förändringen uppstår när relationerna mellan delarna som bygger helheten ändras. Tillvaron är fylld av mellanrum som tas förgivna eller betraktas som meningslösa utifrån ett kunskapsperspektiv.

Detta vill jag vara med och försöka ändra på. Mellanrummens roll för kulturen och dess icke-linjära tillblivelse behöver uppmärksammas, även om kunskapen om mellanrummens dynamik och slumpens roll aldrig fullt ut går att förstå.

EN MER SAMTALANDE VETENSKAP

Värnandet av samtalet har jag gjort till min livsuppgift (Nehls 2016). Det är så jag använder mina förvärvade kunskaper och kompetenser. Samtal är kunskapens barnkammare. Tyvärr lever vi i en allt mer polariserad värld där det utvecklats en debattkultur som mal ned motstånd och utplånar glädjen i sökandet efter kunskap om den

vardag som vi människor lever i. Jag tror på och har kommit att ägna en stor del av mitt akademiska liv åt att främja *utbyten* av kunskap mellan människor och över olika gränser. Jag värdesätter samtalet för att det öppnar upp mellanrum och främjar kommunikation. Debatten gynnar varken utbyte eller lyssnande och leder heller inte till den ödmjukhet som är förutsättningen för att kunna mötas och lära av varandra. Ändå går utvecklingen mot allt mer av debatt och allt mindre av samtal. Debatten förenklar, polariserar och ger den starke fördelar. Debatten framstår kanske som ett effektivt sätt att avgöra vad som är bra kunskap, men det är precis tvärtom: debatten gynnar sådan kunskap som är enkel, entydig och lätt att sprida bland människor. Debatten riskerar att leda till en förödande avakademisering av universitetet, vilket är en tanke som filosofen Jonna Bornemark (2018) tangerar i sin senaste bok. Att få rätt i en kamp om kunskap (om kultur) är inte samma som att faktiskt ha rätt, vilket bara kan avgöras i och genom analys av konsekvenserna som går att härleda till handlingarna som utförs med stöd i övertygelsen om att kunskapen är sann och riktig. Frågor som dryftas inom ramen för ett samtal blir bättre och mer ingående belysta än frågor som manglas genom en debatt. Och det är väl det vi vill

ha, bättre vetande? Användbar kunskap. Vad ska vi annars med forskare och forskning till? Bättre vetande om kultur och levtt liv kan man bara få om man arbetar förutsättningslöst och om man utjämnar maktförhållandena mellan dem som deltar i tillblivelseprocessen; genom att samtala.

Tankarna om kultur som utvecklas i boken bygger på den franske filosofen Gilles Deleuze i allmänhet och särskilt hans insiktsfulla text om samtalet (Deleuze 2004), som visar på möjligheter med och vägar fram mot en mer prövande och sökande syn på kunskap. Alldeles för mycket tid och möda läggs idag på att försvara egna ståndpunkter, resultatet av *min* forskning. Debattkulturen får det att framstå som önskvärt och det leder till att kollegor uppfattas som hot eller konkurrenter, vilket underblåser slutenheten och polariseringen. Debatten territorialiserar kunskapen, för att tala med Deleuze (och Guattari 2003), och samtalet bjuder motstånd mot den tendensen genom att deterritorialisera vetandet. Den ökande territorialiseringen leder till protektionism, ökad efterfrågan på debatter och mindre lyssnande, vilket är förödande för kulturforskningen. Bara i förutsättningslösa samtal utan mål eller krav på prestation kan man skapa fördjupad förståelse för och kunskap om kultur. Och för att uppnå det målet behövs trygg-

het och tillit, tid för reflektion och en ömsesidig vilja att förstå, att lära och att lyssna på varandra, vilket är ord och begrepp som riktar uppmärksamheten mot mellanrummen som liksom ett öppet samtalsklimat måste värnas aktivt för att kunna främja kunskapsutvecklingen.

Jag återkommer ofta i tanken till kulturvetares, av omständigheterna, påtvingade dubbla kompetens. Dels måste man leva och verka ute i samhället, på samma premisser som alla andra, dels behöver man utveckla en abstrakt förståelse och konstruera verktyg för att se och förstå kulturen som alla lever i och har direkt tillgång till. Det leder till att man tvingas utveckla den dubbla kompetens som behövs för att skapa kunskap om mellanrummen, som både förenar oss människor och håller oss isär, och förståelse för samtalets möjligheter. Kunskap om kultur uppnås genom att hela tiden växla perspektiv. Genom att hela tiden träda in i och ut ur forskarrollen.

Debatters livsluft är (motståndarens) missuppfattningar. Blottorna hos den andre utnyttjas hänsynslöst. Detta förhållande, denna konsekvens av sättet att arbeta på, verkar synen på kunskap. Inom dagens normalvetenskap ser man med misstänksamhet på allt som inte uttrycks säkert. Vagt uttryckta tankar uppfattas idag som tecken på svaghet, vilket hotar hela kunskapsbygget.

Den som kan identifiera svaghet hos motståndaren och som kan dölja sina egna brister blir därför en vinnare. Kunskap är lika mycket psykologi och kultur som fakta och kritisk granskning. Och eftersom den som utsetts till vinnare inte granskas lika hårt som förloraren kommer eventuella fel och problem att sopas under mattan. Ingen vill därför inom rådande kunskapsregim beslås med fel eller avslöjas som någon som missförstått.

Klarhet är målet inom akademien, och självklar ska man förenkla och förtydliga så mycket det bara går, men om tydlighet blir ett mål i sig kommer den som talar om det som är vagt till sin natur, vilket kultur är, att få svårt att göra sin röst hörd och nå ut med sina kunskaper. Missförstånd och misslyckanden uppfattas med rätta som problematiska inom naturvetenskap och matematik, om och när man ska räkna på något och där det finns ett och ett enda svar på frågan som ställs och problemet som undersöks. Men kultur går inte att räkna på, kultur är en öppen process av tillblivelse.

Om jag sätter ord på min förståelse av naturvetenskapliga forskningsrön i ett samtal med en naturvetare kan jag få hjälp att utveckla kunskaperna av en som behärskar ämnet. Och den forskaren får samtidigt en fördjupad förståelse för hur hans kunskaper uppfattas och tas emot av en som inte är insatt. Samma

gäller för naturvetare, som inom ramen för samtal, där allt är tillåtet, inget ska bevisas och inga gränser bevakas, kan förmedla sin syn på kultur och få synpunkter på uppfattningarna av kulturvetare, som samtidigt lär sig förstå hur texterna läses av lekmän på området. Ett bra samtal handlar om och främjar ömsesidigt kunskapsutbyte, lärande och gemensam produktion av ny kunskap.

MISSFÖRSTÅND SOM MÖJLIGHETER

Få missförstånd gällande kultur utgör några problem, tvärtom kan det ofta vara första steget mot förståelse. Här kommer jag osökt att tänka på en intervju jag hörde med gitarristen i Rolling Stones, Keith Richards (för att ta ett lite oväntat exempel och för att visa att värdefulla insikter också kan uppstå utanför akademien), som talade om skillnaden mellan honom och andra gitarrister. Han sa att en vanlig reaktion när en gitarrist spelar fel är skam, men att han istället försöker se det som en möjlighet: "Låt se vad som går att göra av detta, det låter intressant!" I samma intervju sa han också att han och Ron Wood var och en för sig vara ganska ordinarie gitarrister, men att det händer något mellan dem när de spelar tillsammans som gör dem oslagbara. Richards är inte ensam om att ha insett betydelsen av samverkan och

att misstag kan vara värdefulla. Jazzmusikern Miles Davies lär till exempel ha sagt, att utan misstag blir ingenting rätt. Och det är vidare en grundtanke inom jazz, att testa gränser, utmana och upptäcka nya vägar. Alla gör misstag hela tiden, men misstag blir till problem först när man ser på dem som misslyckanden. Tänk om man även inom vetenskapen kunde förmå sig att oftare betrakta missförstånd och misslyckanden på det sättet, lite mer konstruktivt och öppet sökande. Forskare i allmänhet har mycket att lära från konst och litteratur, vilket är en tanke som Deleuze (2004:7) klär i följande ord.

Men i god litteratur är alla missuppfattningar bra. Det är ett bra sätt att läsa: alla missuppfattningar är bra, givetvis under förutsättning att de inte är tolkningar utan avser användningen av boken, att de ökar användningen, att de skapar ytterligare ett språk inom dess språk.

Kulturvetares dubbla kompetens som diskuterades ovan kan ses som "ytterligare ett språk inom dess [kulturens] språk. Mutationer är ett slags missuppfattningar. Mutationer är resultatet av misstag i reproduktionen av genetisk information. Evolutionen drivs framåt av misstagen, inte av exakt överföring av exakt och felfri information. När miljön förändras är det bara den som kan anpassa sig som överlever.

Där och då spelar styrka och makt en underordnad roll. Allt handlar om hur man ser på och vad man gör av det som händer. Kultur förändras på samma sätt som evolutionen; mellan överflödet av utkastad potentialitet och en begränsad miljö. Att missförstånd per definition alltid är dåliga hävdar bara den som vill kontrollera det som sägs och som anser sig veta vad som är bäst. Om det gick att på förhand veta vad framtiden bar i sitt sköte vore det okej att resonera och agera så. Framtiden är dock öppen till sin natur och på samma sätt som naturen kan dra nytta av mutationer kan mänskligheten dra nytta av misstag och missförstånd som hela tiden uppstår, dock inte i en miljö där debatten dominerar.

En missuppfattning kan leda till något positivt, om den inte uppfattas som ett problem eller tecken på svaghet. Tänk på många av forskningens största genombrott. Det hör till undantagen att de dyker upp där och när man letar efter dem. Viagra är det klassiska exemplet; en substans som testades för hjärtat. Erektionerna som rapporterades om betraktades till en början som oönskade biverkningar, tills någon insåg att det fanns andra möjligheter än dem man ursprungligen letade efter. Tänk om missförstånd och misslyckanden betraktades som möjligheter istället för problem. Då skulle det som

kasseras inom en disciplin eller ett akademiskt sammanhang kunna utvärderas inom ett annat område, vilket skulle kunna leda till ny-tänkande som man aldrig kan planera för, bara lära sig förstå, vänta på och göra bruk av där och när det uppstår.

All kunskap är delad och mer eller mindre influerad av andras tänkande. Ingen människa eller grupp av människor börjar helt och hållet från början. Allt och alla är del av många olika flöden. En bok är på samma sätt aldrig exakt den samma, för varje läsare är den ny; av det enkla skälet att innehållet möter och svarar mot varje individs unika men föränderliga vardag och uppsättning erfarenheter, tankar, minnen och så vidare. Ibland behövs man gå vilse för att upptäcka nya och bättre vägar fram. Men för att inse värdet av misslyckanden och för att göra något konstruktivt av dem krävs en mer uppvärderad syn på samtal, mellanrum och inkännande och lyssnande utbyten av tankar om den föränderliga tillvaron som alla delar och samtidigt är del av.

REFERENSER

- Bornemark, Jonna, 2018. *Det omätbaras renässans: En uppgörelse med pedanternas världsberravälde*. Stockholm: Volante.
- Deleuze, Gilles, 2004. "Samtalet: Vad är det och vad är det bra för?", i *Glänta* (nr. 4/2003 & 1/2004).
- Deleuze, Gilles & Guattari, Félix, 2003. *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Nehls, Eddy, 2016. *Samtal om samtal om kultur: Förslag till kunskapsteori för ett hållbart samhälle*. Utgiven på eget förlag, fritt nedladdningsbar, open access på nätet.
- Nehls, Eddy, 2017. *Studier av förändring, i rörelse: Förslag till kunskapsteori för ett hållbart samhälle*. Utgiven på eget förlag, fritt nedladdningsbar, open access på nätet.
- bate climate in society and academia and its negative effects on the conditions for creating knowledge about culture, which per definition is vague or anexact, by nature, is also discussed. The reasoning is based on the French philosopher Gilles Deleuze's works in general and his article "A Conversation: What is it? What is it for?", in particular. The spirit of the book and the article and its underlying idea is that one sometimes has to get lost in order to discover new and better ways forward in the quest for knowledge. The goal of a debate is to appoint a winner, but in a conversation everyone is a loser if the participants doesn't listen to and learn from each other. The outcome of cultural studies is not the end of a debate, it's a start of a conversation.

SUMMARY

Roads to knowledge of culture

(Vägar till kunskap om kultur)

This article is a brief and popularized presentation of some of the core ideas in an upcoming book where alternative ways of understanding, approaching and developing knowledge about culture is discussed. The significance of conversation and the importance of understanding the in-betweens of everyday life in the creation of knowledge (about culture) is examined, as well as the importance of not seeing misconceptions and possible mistakes as failures. Culture is regarded as a dynamic and evolving, open ended process of becoming and the dual competence that cultural scientists of necessity has to develop is highlighted as a key competence in the search for knowledge and understanding of scientific problems without given answers. The problems of today's increasingly polarized de-

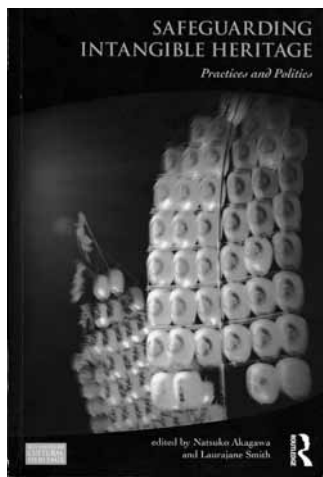
Keywords: Culture, Knowledge, Deleuze, Conversation, In-between

Eddy Nehls is Associate Professor in Ethnology and is teaching organisation theory at the Division of Business Administration at University West in Trollhättan, Sweden.

Anmälningar och notiser

Om tryggande av immateriellt kulturarv

Akagawa, Natsuko & Laurajane Smith (eds). *Safeguarding Cultural Heritage: Practices and Politics*. Routledge, 2019.

Unescos konvention om tryggande (*safeguarding*) av immateriellt kulturarv, fastställd år 2003, trädde i kraft 2006 och Sverige anslöt sig 2009. Den innebär en ny inramning för de kulturella uttryck och praktiker som innefattas i begreppet "immateriellt kulturarv" (Intangible cultural heritage, "ICH").

Konventionen innebär en potentiell ökad efterfrågan på etnologisk kompetens – potentiell, eftersom en myndig-

hetslösning också kan vara att ålägga befintliga kulturarvsinstitutioner att inrymma nya uppgifter inom oförändrade ramar och anställningar – och skapar delvis nya förväntningar på vad sådan kompetens kan innebära och ska kunna leverera. (Även om konventionen i relation till tidigare internationella initiativ tar ett stort steg i riktning mot att flytta makt och inflytande från administratörer och experter till utövare och de sociala miljöer som bär upp kulturarv, innebär konventionen ett statligt åtagande.) Denna nya situation har också genererat behov av reflexivt kunskapsutbyte, och den redan rika litteraturen om kulturarv har de senaste tio åren utökats med en ny gren som redan avsatt flera Companions och Handbooks. 2009 gav Laurajane Smith och Natsuko Akagawa ut en betydelsefull antologi, och den följer de nu upp med *Safeguarding Cultural Heritage: Practices and Politics* (Routledge, 2019).

Som flera andra antologier inom området har den en tvådelad uppläggning, där en teoretisk avdelning (som här också innefattar hur UNESCO och statliga

myndigheter tolkar och använder begreppsbildningar) ställer principiella frågor och en avdelning med fallstudier ger empiriskt grundade resonemang. En styrka med denna antologi är att även de empiriskt orienterade kapitlen lyfter fram principiella poänger. Totalt ingår 15 kapitel; här redovisar jag ett subjektivt urval.

Lucas Lixinski resonerar kring frågor om det ekonomiska utrymme som skapas genom den uppmärksamhet och kvalitetsmärkning som blir resultat av ICH-arbete. Konventionen och dess följarbete snuddar vid kommodifiering, oftast med skepsis; istället ser Lixinski att frågorna tas upp på andra arenor, och exemplifierar med "intellectual property" och kulturturism. Hans slutsats är att ICH-arbetet borde ta sig an den kommersialisering som faktiskt ingår i hur kulturarv existerar.

Kristin Kuutma skriver utifrån deltagande observationer inom UNESCO –möten och inom Estlands nationella arbete inom konventionens ram om vad som händer när immateriellt kulturarv ska främjas och skyddas som inom- och överstatligt pro-

jekt, "how an organisation performs". Hon betonar de administrativa kompetensernas betydelse, förmågan att skapa skrivelser som kan ta sig hela vägen fram, och behovet av nybildade lekmannaorganisationer som kan vara samverkanspartners, med påföljande nydefinitioner av genrer och omfördelning av makt.

Min-Chin Chiang lyfter upp frågan om kulturarvskursens språkliga form. Konventionen är fastställd på sex olika språk: engelska, franska, ryska, spanska, arabiska, kinesiska, och länder med andra språk kan välja vilken version de utgår ifrån. Men hennes text tar även upp hur samma språk kan tolkas olika. För kinesiska texter är först begrepp som ICH problematiska att översätta – t. ex. uppfattas inte "kultur" som något materiellt så "immateriell kultur" blir en besynnerlig kombination, och *arv*-metaforen är inte heller inarbetad. Kina och Taiwan har delvis olika diskurser om ICH, där Kina har inspirerats av franska resonemang medan Taiwan har en diskurs från den japanska ockupationens tid (1895–1945) som tillhandahållit begreppsbildning. Vidare har länderna med kulturrevolutionen respektive kuomintangperioden recenta perioder av förkastelse av folkliga traditioner på skilda grunder att inordna tänkande kring ICH i.

Máiréad Nic Craith, Ullrich Kockel & Katherine Lloyd

granskar argument från de länder som *inte* undertecknat konventionen – vilket inte nödvändigtvis grundas i ointresse. Det handlar om definitionen av kulturarv, frågan om språk ska ses som kulturarv i sig eller som bärare av kulturarv, och problemen med att göra listor (som inkluderar och exkluderar). De instämmer i det berättigade i det mesta av kritiken men vill ändå hålla fast vid poänger med att konventionen undertecknas: den förlägger ansvar på central statlig nivå och inte enbart lokalt, den ger länder full delaktighet i det internationella arbetet, och de lyfter också fram en "moralisk dimension" i att ju fler som undertecknar desto starkare etableras immateriellt kulturarv som en allmänmänsklig resurs, inte enbart nationell.

Cedarbough T. Saeji exponerar mångtydigheten i arbetet utifrån konventionen i en studie av en koreansk ritual, Gangneung Danoje – festivalen. Sydkorea lagstiftade redan 1962 om bevarande av inhemska traditionella kulturformer. "Festivalen" är en shamanistisk ritual med strikt ordnade förberedelsefaser och flera olika publika inslag (drama, sång, mässande etc.).

Vad har det inneburit att festivalen registrerades på en av UNESCO:s listor 2005? Å ena sidan är förväntade farhågor uppfyllda: ett större inflöde av turister, en motsvarande förändring av ut-

trycksformer (förkortade versioner, nedtoning av vissa innehållsteman, ökad kommersialisering), slimmade representationsformer för internationellt utbyte. Å andra sidan lyfter Saeji fram att unescokonventionen givit utövarna möjlighet att förnya (i motsats till den tidigare inhemska lagstiftningen), och att de anpassar efter sina egna behov – vilket är en anpassning till att jordbruket, vars produktion festivalen syftade till att gynna, minskat i försörjningsbetydelse till förmån för turismen.

Ming-Chun Ku skriver från Kina om hur folkliga religiösa praktiker utanför de institutionaliserade religionerna som tidigare brännmärktes som "feodala vidskepelse" nu kan få ett offentligt erkännande som folkliga traditioner, inom ramen för kulturarvskonventionen.

Men här är samspelet med myndigheter och kompetensen i att skriva ansökningar viktig, så villkoren för religiösa ledare ändras vilket får konsekvenser för interna statushierarkier, och för vilka yttringar som kvalificerar för att komma innanför kulturarvspolitiska gränsdragningar.

Natsuko Akagawa gör en spännande granskning av processerna bakom Japans nominering av japansk gastronomi, washoku. Frankrikes nominering av "det franska köket", där måltidens roll som symbol för nationell identitet fördes fram tyngre

än någon enskild detalj, har bildat modell för hur nationella gastronomier ska nomineras. Vid sidan av den nationella symboliken har den japanska ansökan också en framtoning av universell giltighet: japanska måltidsvanor betonar samspelet med naturen, och är bra mot övervikt. Men Akagawa lyfter framför allt fram den interna japanska bakgrunden till nomineringen (som faller utanför mönstren för hur Japan brukar utse nomineringsförslag). Den "community" som kulturarvet ska vara förankrat i är här nationen som gemenskap, men särskilt den gren av måltidsbranschen som vill främja japanskt kök.

När lobbyarbetet för nomineringen satte igång fanns redan debatt om ökande övergång till västerländska matvanor, och Tohoku-jordbävningen och tsunamin skapade en oro över inhemska matråvaror. ICH-nominering framstod som en möjlighet för en bransch både att öka

intern respekt och befästa sin position internationellt (ett tidigare initiativ mot den internationella marknaden hade blivit bemött som "sushipoliser"). Nomineringen passade också in i exportsatsningen "Cool Japan". Det fanns också en konkurrens med Sydkorea som var före med en liknande ansökan, och som också satsade på att saluföra sin populärkultur internationellt.

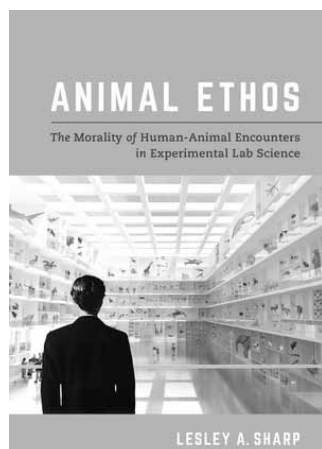
Mustafa Coşkun diskuterar en form av improviserad sjungen poesi som utövas i Kirgisstan och som accepterats i UNESCO:s lista. Det är en äldre praxis som fått ett uppsving efter självständigheten, och formen bidrar till att Kirgisstan får internationell uppmärksamhet. Samtidigt är det en genre som bygger mycket av sin popularitet, och utövarnas status, på att vara ett forum för kritik av samhället, särskilt ansvariga politiker. Coşkun ifrågasätter om staten/politikerna kan fungera som värnare av for-

men utan att den avtrubbas och därigenom mister de kvaliteter som gjort den värd att bevara.

Vad har då drygt tio års internationellt arbete med konventionen inneburit? För mig pekar boken på några olika tendenser. Möjligheten för stater att använda kulturarv som del i nationellt identitetsbygge, genom att en lyckad nominering är en triumf på en internationell arena. De identitetspolitiska öppningar som kulturarv kan ge för minoritetsgrupper. Om- och nyskapandet av kategorier inom det fält som tidigare kallades "folklore". Framväxten av nya mediatörspositioner för ledarskap både uppifrån och nedifrån. För den som är intresserad av vad konventionen om immateriellt kulturarv kan betyda är det en utmärkt bok.

Alf Arvidsson,
professor i etnologi,
Umeå universitet

Forskningsetiska diskussioner om djurförsök

Lesley A. Sharp, *Animal Ethos: The Morality of Human-Animal Encounters in Experimental Lab Science*, University of California Press, 2019.

För nästan 20 år sedan intervjuade jag flera personer som led av diabetes. Även om de drabbades av olika komplikationer på grund av sjukdomen och den ständiga bristen på livsviktigt insulin, hade de en sak gemensamt. Alla hade blivit transplanterade med insulinproducerande celler från grisar. Dessa xenotransplantationer (xeno betyder främmande på grekiska) skedde inte med vilka djur som helst. Grisarna var 'transgena', dvs. genetiskt modifierade med mänskligt DNA. På så vis

skulle den mänskliga kroppen lättare acceptera de artfrämmande cellerna. Mina intervjuer ingick i ett tvärvetenskapligt projekt med transgena transplantationer mellan djur och människa. Medan de medicinska forskarna bl.a. försökte lösa immunologiska hinder, var min uppgift som etnolog att ta reda på hur människor uppfattade spjutspetsteknologi, djurförsök och artöverskridande.

Jag läser socialantropologen Lesley Sharps nya bok, *Animal Ethos: The Morality of Human-Animal Encounters in Experimental Lab Science* och får perspektiv på såväl min tidigare forskning som på aktuella forskningsetiska diskussioner. En av de centrala frågorna idag är vilka förpliktelser vi har mot djuren. Hur ska vi hantera det faktum att nya medicinska kunskaper som gagnar oss människor, går hand i hand med forskning som leder till försöksdjurs lidande och död?

Sharp för in oss i forskningslaboratoriernas värld och utforskar de tankemönster och handlingar som uppstår i mötet mellan djur, människor och avancerade experiment.

Hon har i ett flertal böcker undersökt sambanden mellan medicinsk teknik och kultur och har speciellt intresserat sig för hur det i dessa processer uppstår moraliska praktiker och etiska rättesnören som formar våra idéer om världen.

I sin tidigare forskning har Sharp bland annat pekat på att organtransplantationer har ändrat människors förståelse av världen och av mänsklig existens. Då den sydafrikanske kirurgen Christiaan Barnard 1967 transplanterade en ung avliden kvinnas hjärta till en äldre man, var det en medicinsk milstolpe som skänkte nytt hopp åt svårt sjuka människor. Samtidigt lade denna milstolpe grunden för ett förändrat synsätt på människan. Eftersom donatorn måste ha ett fungerande hjärta, en kropp där blodet pumpas runt, ersattes det etablerade kriteriet hjärtdöd med hjärndöd. På de flesta håll i världen är numera en människa lagenligt död, då hjärnan har slutat att fungera. Detta är ett exempel på hur det som uppfattas som självklara förhållningssätt och objektiva fakta ständigt omförhandlas. Då det växer fram nya vetenskapliga sanningar,

sker moraliska omorienteringar som leder till nya etiska rättesnören. Det innebär att döda människor kan sörjas som älskade individer samtidigt som de representerar värdefulla biologiska resurser.

Det är givetvis inte enbart människokroppar som blir förtingligade inom vetenskapen utan helt andra djurarter och livsformer. Detta står i centrum för Sharp aktuella bok. Olika slags mikroorganismer används flitigt inom de medicinska vetenskaperna för att nå kunskap om sjukdomar. Så även fiskar liksom en lång rad däggdjur. I experimenten omvandlas deras vitala processer, som ämnesomsättning och immunsystem, till vad vetenskapsteoretikern och biologen Donna Haraways kallar för lively capital. Det vill säga forsknings- och kommersialiserbara biologiska produkter. Haraway har sedan 1970-talet inspirerat generationer av forskare till att kritisera den traditionella synen på vetenskaplig objektivitet och blottlagt de strukturer som förtingligar och konsumerar naturen.

En sådan kritik syns tydligt även i Lesley Sharps *Animal Ethos*. Samtidigt är Sharps ärende delvis ett annat. I fokus står de samspel, eller rent av beroendeförhållanden, som alltid har rått mellan djur och människa. Den arena där försöksdjur används för att tillgodose människors medicinska be-

hov är bara en av många. Sharp undersöker forskningslaboratorierna på ett klassiskt socialantropologiskt sätt. Hon granskar vardagsrutiner, pratar med personalen, observerar hur de sköter om djuren noggrant och sakkunnigt, hur experimenten förbereds och till sist genomförs. Hon ser också personalens mycket ambivalenta och situationsbestämda förhållningssätt. Så kan skötare fästa sig personligt vid ett djur och vilja skona det från experiment, medan samma person ytterst professionellt låter andra djur genomgå medicinska försök.

Många djur är som bekant, betonar Sharp, både lika och olika oss människor. Dels rent biologiskt, dels kulturellt då vi genom historien har införlivat dem i vår sociala tillvaro. På forskningslaboratorierna ställs dessa likheter och olikheter på sin spets. Sharp beskriver miljön hon möter genom att betrakta den med ett av hälso- och sjukvårdens centrala begrepp, omsorgsetik. Omsorgsetik avser i första hand ett regelverk där människan står i centrum. Det är såväl en praktisk vägledning till de som vårdar som ett rättesnöre som lotsar personalen genom etiska dilemman. Även personal som är involverad i djurförsök ska, om än på olika sätt beroende på ett lands lagstiftning och kultur, följa omsorgsetiska regler för hur djuren ska behandlas. De som Sharp möter är samtliga

väl insatta i de principer som gäller för vård av och forskning på djur. Boken *Animal Ethos* är dock inte en studie av hur vård- och forskningsregler efterlevs, inte heller en normativ bioetisk analys av hur det bör vara. I fokus står istället kontrasten mellan å ena sidan ett reglerat omsorgsetiskt beteende, å andra sidan personalens informella och ofta godtyckliga strategier.

Hur kommer det sig, till exempel, att vissa djur transformeras från att vara experimentella förbrukningsvaror till känsloladdade och ibland älskade varelser? Och vad betyder det att några djur upprepade gånger används för olika slags experiment, trots att det strider mot forskningspraxis och djurskyddslagens etiska bestämmelser? Till synes handlar förfaringsättet om krassa ekonomiska besparingar och ytterligare maximering av djuren som biologiskt kapital. Men, även här finner Sharp motsägelser och moraliska överväganden. Att använda samma djur upprepade gånger visar sig också vara strategier för att rädda andra försöksdjur från experiment och död.

Animal Ethos är ett betydelsefullt bidrag till dagens forskningsetiska diskussioner om djurförsök. Den kan även läsas som en inlaga i ett allt viktigare samtal om hur vi ska förstå och bemöta livet i Antropocen, den epok då människan sätter outplånliga spår på jorden. Sharp visar

med all tydlighet att laboratoriernas värld är mångbottnade arenor där avancerade experiment går hand i hand med etiska principer och moraliskt tänkande. Och kanske är det just på forskningslaboratoriet och i mötet mellan människa och djur, som vi kan få syn på en fördold vetenskaplig moral som ger möjligheter till annorlunda forskningspraktiker än de som definierar Haraways lively capital. Samtidigt är det svårt att bortse från att så länge vetenskapen använder djuren för

att utveckla läkemedel för att skapa bättre liv för oss människor, lär behoven hos dessa grisar, hundar, gnagare och andra arter få en undanskymd betydelse. Arternas hierarkier är grundmurad och självklar.

Det är just detta mönster som kommer fram i mina gamla studier om xenotransplantationer. Mina förväntningar om att intervjupersonerna skulle oroas för att få något animaliskt i kroppen, kom på skam. Visst kunde de skämtsamt säga att "nu får jag väl snart knorr på svansen"

eller hälsa mig välkommen med orden "nöff, nöff". Den verkliga olusten berodde emellertid på motsatsen. Tanken att djuren hade försetts med humant DNA och på så vis förmänskligats väckte obehagskänslor. Artöverskridande rymmer ett hot mot idén om människans suveränitet över andra livsformer.

Susanne Lundin,
professor i etnologi,
Lund universitet.

Vad är det vi människor gör egentligen, dagarna i ända?

Jenny Nilsson, Susanne Nylund Skog & Fredrik Skott (red.), *Sånt vi bara gör*, Stockholm: Carlsson Bokförlag, utgiven i samverkan med Institutet för språk och folkminnen, 2019.

Har du funderat på hur du gör när du hastar iväg på morgonen på cykeln? Brukar du reflektera i vilken ordning du gör det som behövs för att få cykeln i rullning, eller är det något som bara händer? Eller vad är det som händer vid fikabordet, hur går socialiserandet till, och kommunikationen, är det något som vi styr eller bara något som händer? Har du funderat över i vilken ordning du tar av och på kläderna, eller hur det går

till när vi hälsar på varandra? Hur gör vi när vi skrattar och varför gör vi det? Detta är exempel på sånt vi människor företar oss utan att reflektera särskilt mycket över vad det är som sker.

Eller är du medveten om vad du gör när du står i kön på systemet eller i varuhuset? Hur hanterar du en väntan som inte är självald? Blir du irriterad, eller flyter tankarna iväg på annat? Detta är en intressant fråga. Anita Beckman skriver i denna bok att: "Väntan är överallt i våra liv. Väntan uppenbarar sig i oändligt många olika skepnader, men ändå är den ofta helt osynlig för oss. Vi väntar ständigt på något, men sällan tänker vi på att det är det vi gör."

Vi människor kan väldigt mycket som vi sällan tänker på; sådana kunskaper som vi har och omsätter utan att vi reflekterar över dem speciellt mycket. Det är bara sånt vi gör, och det är frågor om den sortens socialt och kulturellt skapande som denna bok vill ta upp. Det rör sig om spännande och intressant forskning inom de humanvetenskapliga disciplinerna som inte alltid når utanför vetenskapen. Detta vill docenterna

Jenny Nilsson, Susanne Nylund Skog och Fredrik Skott råda bot på, och Institutet för språk och folkminnen har här inbjudit en stor skara forskare till att reflektera kring frågor om *sånt vi bara gör*.

Författarnas kortfattade och koncentrerade texter har samlats under ett tiotal spännande kapitelrubriker som: Sånt vi bara gör i början; Sånt vi och andra bara gör; Sånt vi bara gör för att orientera oss; Sånt vi bara gör med kategorier; Sånt vi bara gör på egen hand; Sånt vi bara gör med tekniken; Sånt vi bara gör med ord och namn; Sånt vi bara gör tillsammans; Sånt vi bara gör med varandra; Sånt vi bara säger; Sånt vi bara gör med kroppen; Sånt vi bara gör på slutet. Inga områden tycks ha undgått redaktörerna när de funderat över bokens upplägg. Här finns något för varje läsare att ta till sig.

Det hör till formen i samband med en bokanmälan att man brukar ange vilka det är som medverkat i den bok man skrivit om, *det är sånt man bara gör...*

Sålunda förtecknas här sorgfälligt hela 74 (sjuttiofyra) forskare som har bidra-

git med 91 (nittioen) korta texter. Namnen redovisas i den ordning de förekommer i boken: Jenny Nilsson, David Gunnarsson, Susanne Nylund Skog, Kerstin Gunnemark, Marie Steinrud, Susanna Karlsson, Inga-Lill Grahns, Orvar Löfgren, Åsa Abelin, Lars-Eric Jönsson, Maria Fremer, Karolina Wirdeas, Birgitta Meurling, Jesper Fundberg, Kristofer Hansson, Lars Kaijser, Maria Löfdahl, Susanne Österlund-Pötzsch, Kristina Neumüller, Lars-Gunnar Andersson, Maria Bäckman, Alexandra Weilenmann, Marie Nelson, Charlotte Hagström, Lena Lind Palicki, Eva Sundgren, Fanny Ambjörnsson, Camilla Lindholm, Anna Johansson, Sverker Hyltén-Cavallius, Åsa Alftberg, Ida Tolgensbakk, Håkan Jönsson, Fredrik Skott, Coppélie Cocq, Susanna Rolfsson Eliasson, Karin Gustavsson, Michelle

Waldspühl, Per Holmberg, Alf Arvidsson, Jan Garnert, Emilia Aldrin, Tomas Riad, Maria Löfdahl, Lena Wenner, Katharina Leibring, Ulrika Wolf-Knuts, Christian Sjögren, Maria Zackariasson, Åse Hedemark, Henrietta Adamsson Eryd, Lena Marander-Eklund, Anne Christine Norlén, Johan Järlehed, Lotten Gustafsson Reinius, Jenny Öqvist, Blanka Henriksson, Karin Salomonsson, Ulf Palmenfelt, Sofie Henriksen, Catrin Norrby, Oskar Lindwall, Erik Magnusson Petzell, Jan Lindström, Bengt Nordberg, Niklas Norén, Lena Rogström, Sofia Tengzell, Klara Skogmyr Marian, Leelo Keavallik, Jessica Douglas, Anita Beckman, Mattias Frihammar, Charlotte Hyltén-Cavallius. Puh...

Sällan har jag sett så många författare som medverkat i en och samma bok. Men kanske

har jag fel, detta myckna skrivande är väl *sånt vi bara gör*?

Resultatet har blivit en tankvärd och uppslagsrik volym om människors kulturellt och socialt betingade vardagshandlingar. Ofta är det frågan om mer eller mindre omedvetna kunskaper. Här får vi lära oss mycket om sådana kunskaper vi bara har och omsätter utan att reflektera över dem speciellt mycket. Boken avslutas med en omfattande och värdefull förteckning över litteratur inom fältet.

All heder också till redaktörerna som hållit i trådarna och till Trygve Carlsson (etnologernas förläggare) som satt sitt förlagsmärke på boken.

Roger Jacobsson, docent,
Kulturella Perspektivs
chefredaktör

I nästa nummer

Ur innehållet märks bl.a. ett temablock
om "Institutionsetnologi".

Medverkande författare är:

Kim Silow Kallenberg, Maria Björklund,
Kalle Ström, Elin von Unge,
Beatriz Lindqvist, m.fl.

KULTURELLA PERSPEKTIV

Tidskriften för nya kulturstudier

Bästa läsare,
du är mycket välkommen som
prenumerant på Kulturella Perspektiv!

275 kr för fyra nummer 2019
Plusgiro 65 33 59-0

*k*ULTURELLA *P*ERSPEKTIV - TIDSKRIFTEN FÖR NYA KULTURSTUDIER